

HONGEROPROER TE BRUGGE

2 en 3 MAART 1847

Een breekpunt tijdens de «Ellende der Vlaanders»

Andries VAN DEN ABEELE

1. ALGEMENE SITUERING.

1. Een economisch dieptepunt.

Winter 1846-1847 : een absoluut dieptepunt in onze geschiedenis.¹

De aardappelplaag woedt sedert 1845, de ziekte op de rogge doet de oogsten mislukken, het aantal behoeftigen neemt op schrikwekkende wijze toe, de fysieke uitputting van het ondervoede deel van de bevolking vordert met rasse schreden.

Rond hetzelfde tijdstip wordt het in de Vlaamse provincies duidelijk dat de strijd die de artisanale vlas- en lijnwaadnijverheid tegen de opkomende industriële weverijen en spinnerijen

1. Ik dank prof. Romain VAN EENOO die mijn tekst kritisch heeft gelezen en me met zijn grote kennis over de hier behandelde periode, een aantal nuttige wenken heeft gegeven.

In de voetnoten gebruikte afkortingen :

SAB : Stadsarchief Brugge - RAB : Rijksarchief Brugge - APB : Archief Provinciaal Bestuur - BAB : Bisschoppelijk archief Brugge - Gem. Br. : Gemeenteblad Brugge. - RABW : Rijksarchief Beveren-Waas.

Kranten - MB : Le Moniteur Belge - JdBr : Journal de Bruges - NdF1 : Le Nouvelliste des Flandres - StvVI : De Standaard van Vlaanderen - GvBr : De Gazette van Brugge - DN : De Nijverheid.

heeft gevoerd definitief is verloren en dat aldus de voornaamste activiteit en bron van inkomsten van de plattelandsbevolking dreigt een algeheel failliet te kennen.

Op hetzelfde tijdstip sluiten de buitenlandse markten zich één voor één voor Belgisch tekstiel, of het van artisanale dan wel van industriële fabrikatie is : de crisis treft dan ook evenzeer de nog jonge vlas- en lijnwaadindustrie die zich in de steden heeft gevestigd.

Bij dit alles komen uiteraard de gevolgen en neveneffecten nog scherper tot uiting : typhus en cholera-epidemiën, banditisme, bendevoorming en criminaliteit, alcoholisme en bedelarij, met daar bovenop die onrustwekkende «nieuwigheid» voor onze gewesten : het gewoon uitsterven van een deel van de bevolking door honger en uitputting.

2. Een politiek keerpunt.

Einde 1846 begin 1847 is ook op het politieke vlak een bewogen periode.

Op 14 juni 1846 is de eerste politieke partij tot stand gekomen, de «Confédération générale du libéralisme», wat het einde inluidt van 15 jaar unionisme.

De laatste unionistische regering de Theux-Malou (31 maart 1846 - 12 juni 1847) is in feite een katholiek ministerie, aangezien de liberale voormannen hun medewerking geweigerd hebben.

Voor de eerste maal en dit in de moeilijkste economische omstandigheden, moet een Belgisch kabinet het hoofd bieden niet aan een verspreide oppositie maar aan een georganiseerde politieke groep. Dit beïnvloedt duidelijk zijn reacties op de crisis.

De nieuwe politieke partij zoekt aanvankelijk nog haar juiste richting. Vlug na de stichting komt er hevige twist tussen de gematigden en de radicalen, wat de eersten - die in overwegende meerderheid zijn - in november 1846 doet besluiten de «Association libérale et constitutionnelle» op te richten : de liberale partij «le parti du juste milieu» is definitief gestart.

De politieke strijd, enerzijds tussen liberalen en katholieken (die meestal nog unionistisch denken) en anderzijds tussen gematigde en radicale liberalen grijpt plaats in een klimaat dat bijzonder sterk getekend wordt door de economische crisis.

En dit des te meer aangezien het dieptepunt van deze crisis samenvalt met een pre-electorale periode, waar de strekkingen veel scherper dan voorheen tegenover mekaar staan, en die uitmond op de verkiezing van 8 juni 1847 voor de gedeeltelijke vernieuwing van de wetgevende lichamen. De aanwinsten van de liberalen geven hun de helft van de zetels in de Kamer, en grotelijks tegen zijn zin, moet Leopold I de samenstelling gedogen van het eerste homogeen liberaal kabinet dat op partij-politieke basis gestoeld is, onder voorzitterschap van Charles Rogier. Een periode uit de politieke geschiedenis van het nog jonge koninkrijk is definitief afgesloten.

3. Brugge tijdens de crisis.

De geschiedenis van de economische crisisjaren 1845-1850 en meer in het bijzonder van de cruciale winter 1846-1847 die er het dieptepunt van betekende, is reeds bij herhaling het voorwerp van studie geweest.²

Hierbij is ook aandacht besteed aan het hongeroproer dat begin maart 1847 te Brugge losbrak³ en dat het eerste was⁴ van een

2. o.m. :

- R. BLANCHARD, *La Flandre. Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*. Lille 1906, blz. 370-378.
- G. JACQUEMYS, *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)*, Académie Royale de Belgique, Mémoires, Bruxelles 1929, passim.
- A. VERMEERSCH, *De pers en het pauperisme in Vlaanderen : 1845-1848*, Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, 1958, Den Haag - Antwerpen 1958, Blz. 81-100, passim.
- R. VAN EENOO, *Economische crisis en Vlaamse beweging : reacties in de Brugge pers (september 1830 - februari 1848)*. Tijdschrift voor sociale wetenschappen, Gent 1969, blz. 3-43, passim.
- L. SCHEPENS, *Van vlaskutser tot franschman, bijdrage tot de geschiedenis van de westvlaamse plattelandsbevolking in de negentiende eeuw*. Brugge 1973, blz. 17-76.
- Et. SABBE, *De Belgische vlasnijverheid. Deel II, Van het Verdrag van Utrecht (1713) tot het midden van de XIXe eeuw*, Kortrijk 1975, blz. 486-499.

3. G. JACQUEMYS, a.w., blz. 324-326, ook blz. 283 waar verkeerdelijk 1846 gedrukt staat i.p.v. 1847 - A. VERMEERSCH, a.w. blz. 97 - R. VAN EENOO, a.w., blz. 31-32, die als data 3 en 4 maart meldt i.p.v. 2 en 3 maart - L. SCHEPENS, a.w., blz. 46.

4. *Het Brusselsch Nieuwsblad*, geciteerd in DN 14 maart 1847 : «Wij hebben de droeve maer op te teekenen dat Brugge het eerste voorbeeld van regtverbreking en onrust heeft gegeven».

reeks oproeren die in de daarop volgende weken in een aantal steden en dorpen zouden plaats grijpen⁵. Het was waarschijnlijk toevallig dat het eerste oproer te Brugge plaats vond, ook al zouden de regering en het parket achteraf pogen om er een oprijende organisator achter te vinden⁶.

De direkte aanleiding was in ieder geval duidelijk : op het ogenblik dat men na een lange en harde winter het intreden van de dooi mocht verwachten, had zich een nieuw koude-offensief ingezet en was de reeds hoge graanprijs nog verder gestegen⁷. De prijs van het brood bereikte hierdoor recordhoogten⁸.

De maat was hiermee blijkbaar vol en de volksmassa kwam in beroering.

Voor sommigen was het oproer een onvermijdelijke gebeurtenis waar men zich had moeten aan verwachten : «scènes de désordre et de pillage qui étaient prévues par tout le monde, excepté par ceux qui ont mission de les prévenir»⁹.

De verantwoordelijken, ook al waren ze bezorgd over de toestand, hadden klaarblijkelijk geen opstandige gebeurtenissen verwacht. Nog pas op 10 februari 1847 had het schepencollege aan de gouverneur geschreven : «Malgré les circonstances pénibles que nous traversons, notre population pauvre est en général calme et résignée»¹⁰.

5. MB 9 augustus 1847 nr. 221 : *Rapport au Roi*, annexe XXI, geeft volledig overzicht van alle plaatsen waar tussen maart en juni 1847 onlusten zijn ontstaan. Zie ook MB, *partie non officielle*, berichten in ongeveer alle nummers van maart tot juni 1847. Alsook : G. JACQUEMYS, a.w., blz. 326-329 - A. VERMEERSCH, a.w., blz. 97 - L. SCHEPENS, a.w., blz. 46-47 - Et. SABBE, a.w., blz. 495.

6. Op 12 maart 1847 werd de te Rijsel wonende Bruggeling Louis VAN DE CASTEELE, te Brussel aangehouden wegens aanzetten tot oproer. Op 2 april werd hij vrijgelaten en de zaak geklasseerd zonder gevolg.

7. StvVI. 2 maart 1847, hoofdartikel : *De duurte der granen*. - G. JACQUEMYS, a.w., blz. 324.

8. JdBr. 1 maart 1847 : de prijs voor 1 kg huishoudelijk brood die in normale omstandigheden 18 ct. bedroeg was tot 38 ct. gestegen.

SAB, *copies lettres expédiées 1847* : brief van 2 maart 1847 van de stad Brugge aan minister de Theux meldt dat het brood in maart 1845 22 ct. kostte, in januari 1847 31 ct. en in maart 1847 38 ct.

9. JdBr. 3 maart 1847.

10. SAB, Police générale, objets divers (varia) 1843 à 1854 (n° 124) - affaire Pieter Simon.

Geen enkele voorzorgsmaatregel was genomen om in geval van wanordelijkheden de orde te handhaven of te herstellen. Het verloop van de gebeurtenissen zou evenwel aantonen dat men voldoende vlug reageerde om het oproer binnen korte termijn de baas te kunnen.

Het Brugse oproer van 2 en 3 maart 1847 werd in de werken van Jacquemyns en de auteurs die na hem schreven, op beknopte wijze en binnen een ruimer kader behandeld. Het relaas dat zij er over gaven is dan ook voor uitbreiding, aanvulling en op enkele punten voor verbetering vatbaar.

Vooreerst denken wij dat het vanuit een standpunt van lokale geschiedenis niet nutteloos is om het verhaal van de gebeurtenissen op een meer gedetailleerde wijze te overdoen.

Vervolgens zullen wij analyseren hoe de overheid op zo'n oproer reageerde en welke maatregelen zij trof om eerst aan de wanordelijkheden het hoofd te bieden en vervolgens herhaling ervan te voorkomen.

Ons voor een aantal aspecten op dezelfde bronnen baserend als Jacquemyns, kon het zeker niet onze bedoeling zijn om zijn standaardwerk te overdoen. Maar Jacquemyns gaf een synthesebeeld over de ganse crisisperiode 1845-1850, terwijl wij ons toespitsen op maart 1847 en op Brugge en hierbij denken te kunnen aantonen dat de gebeurtenissen een niet onbelangrijk breekpunt betekenden en op de mentaliteit en de besluitvorming zowel van de nationale als van de plaatselijke verantwoordelijken een belangrijke invloed uitoefenden.

II. DE BRONNEN EN HUN INTERPRETATIE.

Het geheel van onze studie is gebaseerd op een ruime verscheidenheid van bronnen, die wel enige nadere toelichting verdienen.

1. De dagbladen.

Het relaas van het oproer te Brugge, zoals wij het aantreffen in het boek van Jacquemyns en zoals het later met toevoeging van

een paar toetsen werd naverteld door Jos De Smet¹¹ is uitsluitend gebaseerd op enkele berichten die verschenen in de franstalige pers van die tijd¹².

Deze bronnen kunnen aanzienlijk uitgebreid worden.

In de door Jacquemyns vermelde kranten zijn immers méér berichten verschenen dan de door hem geciteerde, ook in de *Moniteur Belge*. Naast de *Nouvelliste (des Flandres)* en de *Journal de Bruges* is er trouwens nog een derde franstalige Brugse krant : *l'Impartial de Bruges*¹³.

Daarbij zijn dan nog de belangrijke versies te voegen die in de Vlaamstalige Brugse kranten verschijnen : *de Gazette van Brugge*, *de Standaerd van Vlaanderen* en *de Nijverheid*¹⁴.

Elk van deze kranten geeft, naast het min of meer identieke basisverhaal, een nogal belangrijk aantal bijkomende inlichtingen en ook afwijkende of zelfs tegenstrijdige informatie.

Het is duidelijk wanneer men hun verhalen naast elkaar legt, dat deze tijdgenoten - al dan niet ooggetuigen - niet alleen veel verschillende dingen hebben gezien en genoteerd, maar vooral dat zij de gebeurtenissen telkens *anders* en *met andere ogen* hebben gezien, *naar gelang hetgeen ze wilden zien*.

En daarbij is het al even duidelijk dat zij bepaalde stellingen aankleven en tegen de gebeurtenissen met onverholen apriorismen aankijken.

11. J. DE SMET, *Met de zwarte vlag rond de stad lopen, Brugge 1847*, in Biekorf 1956, blz. 173-178.

12. JACQUEMYNS vermeldt : *Nouvelliste des Flandres* (die hij verkeerdelijk *Nouvelliste de Bruges* noemt) van 4 maart, *Journal de Bruges* van 4 en 5 maart, *l'Organe des Flandres* van 5 en 6 maart. Hij vermeldt ook *Le Moniteur Belge* van 5 en 7 maart en 9 april. Dit is echter slechts een onrechtstreekse bron, daar het berichten zijn die overgenomen werden uit Brugse kranten.

13. Deze krant is slechts bewaard (in de Kon. Bibl.) vanaf augustus 1847, zodat we over de hier behandelde periode geen volledig overzicht hebben. We vonden wel een overgenomen bericht in de *Moniteur Belge* van 6 maart 1847 (Jacquemyns citeert dit bericht niet).

14. De nummers van een vierde krant, *De Hoop van Brugge* zijn voor de behandelde periode niet meer te vinden. Dit is wel jammer want samen met de *Impartial de Bruges* moet hierin normaal de meest virulente berichtgeving verschenen zijn.

Dit geldt dan voornamelijk voor de graad van ernst die zij aan het oproer en aan de oproerlingen willen toeschrijven.

De regeringsgezinde kranten minimaliseren het gebeurde.

De *Gazette van Brugge* spreekt bij voorkeur over «eenige ellendige straatjongens», «eenige ellendelingen», «eenige benden, meest alle uit marktlopers en straatjongens samengesteld» en beklemtoont dat zij er niet aan denkt «de beroerten het karakter te willen lenen die sommigen er aan toekennen»¹⁵.

Hetzelfde geldt voor *De Nijverheid* die beklemtoont dat de baldadigheden het werk zijn van straatjongens en dat de werklieden er zich zelf mistevreden over tonen «hetgeen de werkende klas tot lof strekt» en die met instemming *De Vaderlander* citeert waar deze het ook heeft over «eenige ellendige plundersaars» en over «een handvol oproermakers»¹⁶.

De *Standaerd van Vlaanderen* laat niet na, naast enkele pittoreske details die men niet in de andere verslagen vindt, bij herhaling te benadrukken dat de aanstokers bedronken waren of dat de volkstoeloop en de onrust door toevallige factoren - zoals de aanwezigheid van veel «lotelingen» - werden aangemoedigd¹⁷.

In de *Nouvelliste des Flandres*, de in die periode bij uitstek regeringsgezinde krant in het Brugse wordt eveneens grote voorrang verleend aan alle elementen uit de berichtgeving die geruststellend kunnen zijn. De «Nouvelliste» spreekt van oproer veroorzaakt «par des gamins de 12 à 15 ans» en van een «petit rassemblement de jeunes vagabonds». Verder beklemtoont ze in haar verslag over het oproer van 2 maart dat er verschillende samscholingen zijn geweest «qui n'avaient rien montré de menaçant» en heeft ze slechts weet van ruiten breken in twee Brugse bakkerijen. Alle elementen worden onderstreept die de bevolking moeten geruststellen: om 22 uur is iedereen huiswaarts gekeerd, om 23.30 uur was het zó kalm dat ook de sol-

15. GvBr. 3 en 5 maart 1847.

16. DN 7 maart 1847.

17. StvV. 3 en 4 maart 1847.

daten zijn gaan slapen en de lantaarnen zijn de nacht door blijven branden¹⁸.

En men laakt meteen de kranten die het oproer als een ernstige gebeurtenis beschouwen¹⁹.

Gans anders is de toon in de anti-regeringsgezinde *Journal de Bruges*, waar we naast het bekend maken van verschillende gebeurtenissen die niet in de andere kranten vermeld staan²⁰ vernemen dat niet twee maar alle bakkerijen het mikpunt van de oproerlingen zijn geweest²¹.

In deze krant treffen we heel wat onheilspellender bewoordingen aan dan in de unionistische pers : «scènes de désordre et de pillage»²², «scènes plus tumultueuses, caractère plus menaçant, rumeurs de la populace plus élevés - peuple dont le nombre grossissait sans cesse - vers le soir, rassemblement formidable»²³.

Journal de Bruges haalt trouwens uit het feit dat een medewerker van de minister van oorlog speciaal naar Brugge komt²⁴, dat de provinciecommandant de troepen feliciteert en dat de minister van oorlog het garnizoen van Brugge met een lovend dagorder bedenkt en tevens een woord van appreciatie over haar richt tot de koning, - het besluit dat het toch veel eer zou geweest zijn

18. NdFl. 3 maart 1847 en volgende.

Het is dan ook niet ver wonderlijk dat de *Moniteur Belge* tijdens de maand maart 1847 praktisch uitsluitend berichten uit de *Nouvelliste* overneemt (één maal uit de *Impartial*) en zeker nooit de *Journal de Bruges* citeert.

19. NdFl. 8 maart 1847 : «Des journaux de cette ville ont exagéré la gravité de nos troubles» - en op 11 maart 1847 : «La gravité qu'on a voulu, bien à tort, attribuer à ces désordres».

20. JdBr. 3 maart 1847 - Een voorbeeld : JdBr. is de enige die meldt dat het ook voor de ingang van het Bedelaarswerkhuis en in deze gevangenis zelf, onrustig is geweest. NdFl. loochenstraft dit trouwens op 8 maart 1847.

21. JdBr. 3 maart 1847 : «Les perturbateurs se portèrent devant toutes les boutiques de pain, dont ils cassèrent les vitres».

22. JdBr. 3 maart 1847.

23. JdBr. 4 maart 1847.

24. JdBr. 6 maart 1847.

indien dit alles slechts zou gebeurd zijn naar aanleiding van een «dispersement d'un petit rassemblement de jeunes vagabonds»²⁵.

In gans het relaas en de commentaren komt vooral de vraag naar voor : is dit een spontaan oproer geweest of moet hierachter een duistere macht of een organisatie gezocht worden ?

Journal de Bruges rept met geen woord over mogelijke voorbedachtheid : voor haar is dit het spontaan uitbarsten van een al te lang onderdrukte verbittering.

De meer regeringsgezinde *Nijverheid* stelt zich vragen : «Men denkt verschillig over de aard dezer opschudding ; men spreekt van gelduitdeeling en de verspreiding van een oproerig geschrift». En het is toch wel eigenaardig, voegt ze er aan toe, dat men in Gent reeds daags vóórdien vertelde dat er te Brugge zou geplunderd worden²⁶.

Wie hierover blijkbaar niet zeer goed weet op welk been te staan, is de *Nouvelliste des Flandres* : Toegeven dat er komplot is tegen de regering is vervelend, aannemen dat de bevolking spontaan rebelleert tegen een onhoudbaar geworden toestand is al even moeilijk.

Op 3 maart schrijft «de *Nouvelliste*» : «pas la moindre préméditation», maar op 4 maart is de toon anders : «Il paraît certain que la classe ouvrière a été instiguée par les fauteurs de troubles ; (...) brochure en flamand distribuée à profusion, (...) dans les rassemblements on a vu des hommes à figure sinistre, qui nous paraissent étrangers à la ville et à la classe ouvrière». Op 5 maart luidt het : «le peuple a été excité par des voix tout au moins très imprudentes». Op 6 maart weer ander geluid :

25. JdBr. 12 maart 1847.

26. DN 7 maart 1847.

Dit laatste wordt door geen enkele andere krant gereleveerd, maar de gouverneur rapporteert wel iets in dezelfde zin : «Des propos alarmants circulaient déjà à ce sujet depuis plusieurs jours dans la commune (de St-Pierre).

(RAB - APB 1e Afd. 1847 - nr. 19, brief van 3 maart 1847 van de gouverneur aan de arrondissementscommissaris).

«l'instruction judiciaire prouvera qu'il n'y a eu aucune préméditation». Grote tegenstrijdigheid dus in deze opeenvolgende berichten²⁷.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat de verslagen in de verschillende kranten erg verschillend «gekleurd» waren, wat er ons toe verplicht met omzichtigheid de verschillende versies te ontleiden, niet alleen om er het zo juist mogelijke relaas uit te distilleren maar meteen ook om aan ieder gebeurtenis en voorval zijn juiste plaats en waarde in het geheel te geven.

De geschiedenis van het oproer speelt zich dus wat betreft de kranten, duidelijk op twee niveaus af : dat van de materialiteit der feiten en dat van de manier waarop de geengageerde pers deze feiten weergeeft (of niet vermeldt) en commentarieert.

Dat de kranten in grote mate de spreekbuis waren van de politieke strekking en van de publieke opinie waartoe zij zelf behoorden, was een gegeven waar zij zich zelf van bewust waren en waarover zij niet nalieten mekaar verwijten toe te sturen.

De oppositiekraant maakte er de regeringskraant verwijten over dat ze de waarheid verzweg²⁸ terwijl zij op haar beurt het verwijt toegestuurd kreeg de wanordelijkheden aan te moedigen door er te veel over te berichten²⁹. De regeringskranten drongen daarbij herhaaldelijk aan opdat de bevolking van straat zou weg blijven om het werk van ordehandhaving niet te bemoeilijken³⁰ : meteen

27. Men moet er aan herinneren dat vanaf deze periode de *Nouvelliste* een kritische houding begint aan te nemen tegenover de regering de Theux, bij zoverre dat Mgr. MALOU begin 1848 de teugels van het blad zal in handen nemen. Korts daarop, 1 mei 1848, verandert de titel : het wordt *La Patrie*. (R.VAN EENOO, *De initiatieven op persgebied van de Westvlaamse bisschoppen, (1834-1852)* in Belgisch Tijdschrift voor nieuwste geschiedenis, 1970 blz. 55-99). Op blz. 74 meldt R. VAN EENOO dat het hongeroproer de aanleiding of zelfs de oorzaak was voor deze koerswijziging.

28. JdBr. 9 maart 1847 : «Libre au Nouvelliste, dont la bouche est scellée d'un cadenas, dont le ministère tient la clé, de taire ce qui ne lui est pas permis de dire».

29. DN 14 maart 1847 : «Een fransch dagblad onzer stad (...) (moet) ophouden het volk door bedroevende nieuwsberichten te ontrusten en aan te zetten met voorbeelden tot oproer en plundering».

30. NdFl. 3 maart 1847 : «... nous engageons nos citoyens paisibles à ne pas grossir pour satisfaire leur curiosité, le nombre des oisifs. - Zelfde in GvBr en StvVI.

ook om te verhinderen dat er te veel volk bij de gebeurtenissen zou betrokken zijn. De meeste kranten, zelfs onder de anti-regeringsgezinden, beschouwden het als een plicht om aan de gebeurtenissen geen of zo weinig mogelijk aandacht te schenken³¹.

2. De archiefbronnen.

We hebben onze studie kunnen baseren op verschillende tot hertoe onbenut gebleven archiefbronnen die toelaten de gebeurtenissen anders en van naderbij te analyseren.

De eerste die het vertrekpunt vormde voor onze opzoekingen, is het dossier van de stad Brugge getiteld «émeute du 2 mars 1847»³².

Voor wat de episode op Scheepsdale betreft konden wij ons voornamelijk baseren op de dokumenten die zich bevinden in het archief van de gemeente Sint-Pieters-op-de-Dijk³³.

Vervolgens vonden wij in het archief van de Provincie West-Vlaanderen een aantal dokumenten, die zowel over de activiteiten van de gouverneur, als over die van de minister van binnenlandse zaken en ook van de rijkswacht een aantal interessante informatie gaven³⁴.

31. A. VERMEERSCH, a.w. beschrijft op verhelderende wijze hoe een groot aantal kranten, van uiteenlopende strekkingen, bewust zo weinig mogelijk rapporteerden over de noodtoestand in Vlaanderen : dit kon volgens hun geen nuttige uitwerking doch alleen nadelige invloed hebben op de gang van zaken.

32. SAB - «Police générale - objets divers (varia) 1843 à 1854».

Bundel «émeute du 2 mars 1847».

Voor verdere verwijzing naar dit dossier vermelden wij in deze bijdrage telkens «SAB-oproer», gevolgd door het nummer van het stuk zoals het in onze beknopte inventaris voorkomt die op SAB berust.

Te noteren dat verscheidene stukken uit dit dossier ook terug te vinden zijn in SAB - *copies lettres expédiées 1847*. Een paar brieven zijn trouwens alleen daar te vinden en niet in het dossier «oproer», zoals de brief van 2 maart 1847 door het stadsbestuur gericht aan minister-president de Theux, met betrekking tot de voedselcrisis en met vraag tot bijkomende toelage.

33. SAB - archief *St.-Pieters-op-de-Dijk*, bundel nr. 119 «Plundering van de bakkerij van Johannes Christiaens 1847-48». (zie : E. SANDRA-COMER, *Inventaris van het archief van Sint-Pieters-op-de-Dijk*, in : Het Brugs Ommeland, 1979/4, blz. 377-394.

34. RAB-APB - 1e Afdeling 1847, de nrs. 19 : politie, plunderingen - 20,21 : politie, verslagen en 22 : diverse zaken.

In het bisschoppelijk archief mochten wij kennis nemen van de originele documenten in verband met het «Comité provincial de secours» waarover wij het in deze bijdrage zullen hebben³⁵.

Tenslotte konden wij op het Rijksarchief een paar gerechtelijke dossiers raadplegen die een bijkomend licht werpen op de gebeurtenissen³⁶.

De samenvoeging van deze verschillende dossiers, en hun toetsing aan wat door de tijdgenoten in boeken, pamfletten, officiële documenten en kranten werd gepubliceerd, liet ons toe gaandeweg het beeld duidelijker te stellen van een episode uit de Brugse geschiedenis die wellicht belangrijker impact heeft gehad dan men er tot hiertoe heeft aan toegeschreven.

III. VERHAAL VAN EEN HONGEROPROER.

1. Dinsdag 2 Maart 1847³⁷.

13 uur. Op Dinsdag 2 Maart 1847 is het ongewoon druk op «Scheepsdale», de wijk van Sint-Pieters-op-de-Dijk die juist buiten de Ezelpoort ligt. Heel wat jonge knapen zijn vanuit Brugge naar hier afgezakt en lopen er schijnbaar doelloos rond.

Stilaan vormt zich een samenscholing vóór het huis van bakker Johannes Christiaens³⁸.

35. BAB, C520.

36. RAB - Corr. Rechtb. 1847.

Wij zijn dank verschuldigd aan de heren archivariissen A. VANDEWALLE(SAB), J. MERTENS en L. DANHIEUX (RAB), kan. B. JANSSENS DE BISTHOVEN (BAB) en hun medewerkers.

37. Het relaas van wat op St.-Pieters en diezelfde dag achteraf te Brugge is gebeurd, halen wij uit : GvBr. 3/3 - JdBr. 2 en 3/3 - NdFl. 3/3 - StvVI. 3/3 - DN 7/3, maar vooral uit het dossier SAB - St.-Pieters nr. 119. Wij citeren de kranten hierna nog enkel wanneer het om een informatie gaat die we slechts in één krant vonden.

38. Johannes CHRISTIAENS (Oostkamp 1805 - St. Pieters-op-de-Dijk 1854).

Christiaens is meer dan een gewone bakker, hij is ook handelaar in granen. En het loopt sinds enkele tijd te monde dat hij actief op de granen spekuleert, en hoeveelheden van deze grondstof van eerste behoefte hamstert in afwachting van nog hogere prijzen : niet te verwonderen dus dat hij niet erg populair is³⁹.

Christiaens (42 jaar) is niet thuis, maar zijn aanwezig : zijn echtgenote Theresia Maene (30 jaar) en de kinderen Henri (8 jaar), Elisa (5 jaar) en Sidonie die zeven weken oud is ⁴⁰, alsook Eugeen (27 jaar) en Sophie Christiaens (40 jaar), broer en zuster van de eigenaar, en verder : Henri Deley (24 jaar), bakkersknecht en Catherine Van Hulle (35 jaar), dienstmeid.

14 uur. Rond 14 uur stappen drie jonge Bruggelingen⁴¹ de winkel binnen. De meid Catherine komt voor en één van de knapen bestelt een beschuit. Hij werpt wat centen op de toonbank, maar het is onvoldoende⁴². Catherine weigert het beschuit af te geven. Ze roept : «Ze betalen niet wat ze moeten» en loopt naar de keuken om er te melden de jongens «geen meester te zijn». Daarop komt Eugeen Christiaens aangelopen die niet alleen de drie jonge knapen ziet, maar vaststelt dat er een grote volkstoe-loop buiten vóór de winkel staat. Hij loopt meteen weg.

Catherine komt terug naar de winkel, de drie knapen zijn naar buiten gestapt en zij sluit de deur. Zij ziet nog hoe een samengetroepte menigte tegen de vensters begint te kloppen en bedreigingen uit. Daarop vlucht ze naar achter. Ondertussen is het

op en het zijn de kinderen volwassene mannen die er zich gaan mee moeien. Enkele treden naar de kelder, waar wordt ge- troef en de kinderen worden aangehouden.

39. RAB-APB 1e Afd. 1847 nr. 19 - brief van 2 maart van de gemeente St.-Pieters aan de gouverneur en de arrondissementscommissaris : «Christiaens fait une grande spéculation dans les grains et ne se gêne pas de divulguer que le prix haussera encore de beaucoup. Ce qui le rend odieux envers le public». GvBr. 3 maart 1847 : «op voorwendsel dat gemelde bakker aan de opkoop van granen een werkzaam deel nam».

40. Alleen JdBr. 3 maart 1847 meldt dat er een boreling in huis is : hij wordt gemeld als vier weken oud.

41. Alle leden van de familie Christiaens verklaren dat het om Bruggelingen ging, hoewel ze meteen ook zeggen dat ze voor hun totaal onbekenden waren. Ook de veldwachter zegt dat de plunders Bruggelingen waren en hij wijst er drie aan, waaronder één volwassene.

42. In alle kranten is vermeld dat hij niets wou betalen. Dit is dus ook niet helemaal juist.

zoontje Henri, in de woonkamer zijn moeder gaan verwittigen : «Moeder, ze gaan plunderen».

Theresia Maene loopt naar de winkel, maar het is reeds te laat om op enige wijze tussen te komen : het eerste venster wordt stuk geslagen.

Op enkele sekonden heeft ze haar kinderen samen en vlucht bij de gebuur. Wat later zal ze met een koets (van gebuur Ardenois ?) naar Brugge vluchten.

Eugeen en Sophie Christiaens nemen eveneens de wijk naar Brugge, evenals de meid Catherine. De bakkersknecht neemt nog de tijd om eerst naar boven te lopen en door het venster wat klederen voor Eugeen en zichzelf bij de gebuur te gooien.

Hij gooit ook nog wat vrouwenklederen na, alsook de «kazakke» van zijn baas. Daarna rent hij naar beneden en vlucht over de muur.

Exit dus de ganse familie Christiaens, die pas 's avonds tegen 18 uur zal terugkomen om de vernieling vast te stellen en de arrondissementsschiffaris en de burgemeester van Sint-Pieters te ontvangen die ter plaatse afstappen⁴³.

14.15 u. Het ijlings vertrek van de bewoners geeft het sein voor een algemene plundering. De deur wordt opengebroken en eerst zijn het de jongens die binnendringen. Alles wordt uit de winkel geroofd en naar buiten gedragen : er zijn vrouwen komen aanlopen en zij nemen de buit in ontvangst. Hiermee houdt het niet op, en het zijn nu trouwens volwassen mannen die er zich gaan mee moeien. Enkelen trekken naar de kelder, waar wordt geroofd en de biervaten worden aangestoken. Anderen lopen naar de keuken, maar eigenaardig genoeg trekken ze alleen de kasten open en nemen niets mee. Ook in de overige vertrekken laten ze alles ongemoeid : de plundering beperkt zich in hoofdzaak tot de winkel en tot alles wat met de bakkerij te maken heeft⁴⁴.

43. RAB-APB 1e Afd. 1847 nr. 19 : verslag van de arrondissementsschiffaris aan de gouverneur.

44. RAB-APB 1e Afd. 1847 nr. 19 : brief van 2 maart van de gemeente St.-Pieters aan de gouverneur : «on a seulement dévasté toute la boutique». Zie ook de inventaris van de aangerichte schade.

Na afloop blijkt wat ze hebben meegenomen : een pot smout - twee bollen kaas - een stuk kaas - tien stukken boter - een mand met 100 eieren - een korf met «koekebrood» - mastellen⁴⁵ - koeken - gezift brood - wit brood - tarwebrood - masteleinbrood⁴⁶ - 4 kg koffiebonen - 4 kg rietsuiker - 24 kg krenten - 2 kg kaneel - 2 kg anijs - 15 kg broodsuiker - 50 kg cichorei - notenmuskaat - twee halve tonnen bier - spekulooos - amandelbrood - beschuit - kandijnsuiker - een schotel vlees - zout⁴⁷ - suikerkoeken - stijfbloem.

Behalve de eetwaren is ook nog het volgende meegenomen : een kaasrecipient en een boterrecipient - een mand met wol of «saeyette» - koperen en ijzeren gewichten - een koper koffiemolen - 3 kg sodazout - hollandse pijpen - een koffieschaal - 5 kg blauwswel - 10 kg tabak - kaarsen - papier - spaanse zeep - stekjes - naalden - spelden - haken en ogen - een tinnen schotel - een blauw «surtout» en kledij van de kinderen.

Tenslotte is er dan nog alles wat vernield werd : het slot van de deur - vensters en deuren - de winkeltoog - glazen en huisgerief - gescheurde gordijnen, enz⁴⁸.

De plundering en vernieling kan een ganse tijd ongestoord verder gaan, want niemand komt tussen om het te verhinderen.

Napoleon Kellner⁴⁹, de plaatselijke veldwachter is komen aanlopen maar hij vreest voor zijn leven indien hij het zou wagen om

45. *De Bo* : rond koekje uit bloem en melk gebakken, met een kuil of put in 't midden.

46. *Van Dale* : mastelein- of masteluinbrood : brood gebakken met een mengsel van half tarwe en half rogge.

47. JdBr. 3 maart 1847 : «Ils ne respectent rien que le sel, ce qui prouve la puissance des préjugés populaires, même dans les plus grands excès de la populace». Dit is in tegenstrijd met de inventaris die het zout vermeldt.

48. SAB - Archief St.-Pieters nr. 119. De volledige inventaris geeft een gedeetailleerde en totale waarde aan van de geplunderde en vernielde goederen : 638,47 fr. - Dit zal ten belope van 500,- fr. vergoed worden, elk voor de helft door beide betrokken gemeentebesturen (zie o.m. *Gemeentebld Brugge*, Deel 4, gemeenteraadszittingen van 6 mei en 5 augustus 1848).

49. Napoleon KELLNER (1812-1863), veldwachter en manusje-van-alles van de landelijke gemeente Sint-Pieters.

naderbij te komen. Hij blijft op een eerbiedige afstand alles gadeslaan⁵⁰ en noteert de namen van een paar daders die hem niet onbekend zijn : de «Schuiffelaer», de «Zot», zoon van een blindeman uit de Klaverstraat en een ex-soldaat die bekend is als leurder in «sulfers» en het jaar voordien gewerkt heeft aan de bouw van de gasfabriek op Scheepsdale.

15 uur. Ondertussen is iemand in volle haast naar het Burgplein gelopen om bij de Brugse politie om assistentie te vragen⁵¹. De commissaris van dienst trekt onmiddellijk het gerechtsgebouw binnen om het parket te alerteren. Direkt tekent een aanwezige substituut een dubbel marsjbevel : één voor de rijkswacht en één voor het leger. Een vlugge koerier bezorgt dit onmiddellijk aan de Predikherenrei en in de Langestraat.

Maar op zelfde ogenblik is iemand anders (wellicht een ander lid van de familie Christiaens) reeds de rijkswacht gaan inlichten. Luitenant Boyaert⁵² zegt «il n'y a pas un instant à perdre», geeft opdracht een bericht te sturen naar de militaire en burgerlijke overheid, springt te paard, hierin gevolgd door acht van zijn rijkswachters, en rent spoorlags naar Scheepsdale⁵³.

50. NdFl. 3 maart 1847 : «Sur ces entrefaites le garde champêtre de la commune était venu à Bruges requérir l'assistance des gendarmes». Dit klopt niet met de eigen verklaring van de veldwachter in het door schepen Ardenois opge maakt proces-verbaal. Dit punt zal niet zonder belang blijken wanneer de gemeente Sint-Pieters de schadevergoeding ten laste van de stad Brugge wil leggen, aangezien de daders Bruggelingen waren. De stad zal echter antwoorden geneigd te zijn om hierover te procederen op het argument dat de veldwachter niet de nodige inspanningen heeft gedaan om de plundering te bestrijden.

Zie SAB (archief Sint-Pieters-op-de-Dijk), nr. 119.

51. Wie was het die ging verwittigen ? Het wordt nergens gemeld, tenzij dan het foutieve bericht over de veldwachter. Wellicht was het vrouw Christiaens zelf, of iemand van de familie, gezien zij allen naar Brugge vluchtten. Het is in het verslag van de commissaris dat we lezen dat het bericht bij hem binnenkwam, en vandaar naar het parket ging. (SAB-oproer nr. 3)

52. Jacques BOYAERT, luitenant van de Rijkswacht, geb. 1798 woont Predikherenrei B8-57 (Rijkswachtkazerne) sedert 15 okt. 1846. Zijn bravourestuk bij het oproer zal hem betere bekendheid verworven hebben : in 1847 wordt hij lid van de schuttersgilde St.-Joris (zie : A. VAN HOUTRYVE, *De Brugse kruisboog-gilde van Sint-Joris*, Handzame 1968, blz. 251).

53. RAB-APB le Afd. 1847 nr. 19 - rapport 2 maart van Lt. BOYAERT aan de gouverneur.

Het voorbijhollend detachement blijft natuurlijk niet onopgemerkt en een aantal nieuwsgierigen begint richting St-Pieters op te stappen.

15.15 uur. De rijkswachters verschijnen op Scheepsdale. Het is hoogtijd want de samengeschoolde massa is de plunderaars aan het ophitsen om het huis in brand te steken⁵⁴.

Hun aankomst stelt een einde aan de plundering en de plunderaars verdwijnen in de menigte : er wordt niemand aangehouden. De massa blijkt echter moeilijk uit mekaar te drijven en de rijkswacht slaagt er niet in ze uit de onmiddellijke buurt weg te krijgen. Ze moet zich beperken tot het vrijwaren van de eigendom.

Dit zal zo meer dan anderhalf uur duren, tijdens dewelke luitenant Boyaert vruchteloos uitkijkt naar enig teken van leven vanwege de plaatselijke overheid : «personne ne se présenta» en geduldig wacht op verdere hulp⁵⁵.

16.45 uur. Eindelijk verschijnt kolonel Van den Bussche⁵⁶ aan het hoofd van een escadron curassiers en een compagnie van het 7de linieregiment.

Nu kan serieus gewerkt worden. Eerst en vooral wordt de weg aan de Ezelpoort versperd, zodat verdere toevoer van nieuwsgierige Bruggelingen wordt verhinderd. Vervolgens wordt gechargeerd op Scheepsdale en wordt het volk binnen de stadspoort gedreven. Op korte tijd is de samenschooling er verdwenen.

Enkele curassiers blijven ter plaatse en zullen er, samen met een paar rijkswachters, de ganse nacht doorbrengen, maar het oproer op Sint-Pieters is ten einde⁵⁷.

54. JdBr. 3 maart 1847.

55. RAB-APB 1e Afd. 1847 - nr. 19, rapport 2 maart van Lt. BOYAERT aan de gouverneur.

56. VAN DEN BUSSCHE Guillaume (Leuven 10 april 1793 - St.-Joost-Ten-Node 30 november 1881).

57. JdBr. 3 maart 1847. - RAB-APB 1e Afd. 1847 nr. 19, rapport Lt. BOYAERT.

Het is nu de beurt aan Brugge.

17 uur. Een niet onbelangrijk aantal mensen - waaronder de plundersaars - worden dus binnen de stad gedreven en komen er de massa vervoegen die, na de afsluiting van de Ezelpoort, vanop de vestingen het verloop der gebeurtenissen ten huize Christiaens is blijven volgen.

Men blijft rond de Ezelpoort hangen en de groepjes commentariëren druk de gebeurtenissen. De duisternis valt in. Wordt hiervan gebruik gemaakt door enkele opruiers? In ieder geval begint het volk zich in beweging te zetten en trekt de Ezelstraat in.

Men komt er voorbij de bakkerij van Karel Plasschaert, en het onvermijdelijke gebeurt. Vanuit de opgehitste massa worden stenen gegooid en moeten de ruiten eraan geloven.

Politiecommissaris De Jonghe bevindt zich ter plaatse en herkent in één van de bendeleiders de 16-jarige Jan Verbeke, bijgenaamd de «Schuyffelaere», afkomstig uit Gits en te Brugge gelogeerd in de Boudewijn Ravestraat bij de weduwe De Cloedt.

De jonge man is gesignaleerd als één der aanstokers van de plundering op Scheepsdale en maakt aanstalten om de bende weer verder te leiden.

Commissaris De Jonghe wil Verbeke aanhouden, en vat hem bij de lurven. Hij wordt echter direkt omringd door een dreigende massa, wordt gedwongen de kerel te laten lopen, krijgt een paar klappen en moet ijlings de wijk nemen.

Even voor 19 uur vinden leger en rijkswacht het nu welletjes en chargeren de menigte: de Ezelstraat wordt leeg gevaagd.

19 uur. In de komplette duisternis die nu is ingetreden, - de straatverlichting is niet aangestoken - loopt de massa verder door naar de Markt. Hier worden de ruiten van de tabakswinkel Bogaert⁵⁸ ingegooid. Vandaar gaat het langs de Steenstraat naar de Simon Stevinplaats waar de ruiten bij bakker Felix Ryckbost ingegooid worden. De massa wordt hierbij herhaaldelijk door de curassiers te paard uiteengedreven.

58. Amand BOGAERT (geb. 1788) Grote Markt D21-4.

Het chargeren gebeurt met enige nervositeit, zodat op de Simon Stevinplaats drie ruiters van hun paard tuimelen⁵⁹. Alles gebeurt nochtans zonder gekwetsten te moeten betreuren.

20 uur. Zodra de orde op één plaats hersteld is, begint het elders te roeren, en weldra op verschillende plaatsen tegelijk. Zo worden samenscholingen gesignaleerd in de Langestraat bij bakker Blanckaert en aan de Potterierei bij bakker Pieter Cierkens. Om te ontsnappen aan plundering verkiezen de bakkers al het voorradige brood uit te delen. Bij Cierkens komt een onbekende binnengestapt en neemt gewoon een brood van anderhalve kg mee. Hij wordt door een 50-tal anderen gevolgd en liever dan geplunderd te worden deelt de bakker alles uit wat hij in de winkel heeft : brood, beschuit, koeken, enz.

Er wordt ook een volkstoeloop gemeld vóór het bedelaarswerkhuis en ook binnen het werkhuis wordt het rumoerig⁶⁰.

20.30 uur. Rond 20.30 uur wordt het stilaan wat minder duister in de stad. In periodes van volle maan worden door het zuinig stadsbestuur de lantaarnen niet aangestoken, omdat men het maanlicht voldoende vindt. Maar vanavond is de hemel erg bewolkt en daarbij komt nog dat de winkels en drankgelegenheden omwille van het oproer alle vuren hebben gedoofd. Daarom heeft men inderhaast de lantaarnontstekers opgeroepen en komt er straat na straat opnieuw wat licht.

21 uur. Het oproer is evenwel nog niet ten einde. Rond 21 uur is het de beurt aan François Leleu in de Westmeers : ook bij hem vliegen de ruiten aan stukken.

Om 21.30 uur nieuwe samenschooling in de Katelijnestraat, vóór de bakkerij van Louis Van Biesebrouck.

Eén der leiders, Pieter De Ketelaere, wonende Bollaertstraat, wordt aangehouden, ondanks zijn beweringen van onschuld : men vindt hem drager van een grote steen. Rond dezelfde tijd slaagt men er ook in de jonge Jan Verbeke te arresteren.

Volgens de kranten worden ook nog twee andere «straatjongens» aangehouden.

59. StvVI. 3 maart 1847.

60. JdBr. 3 maart 1847.

NdFl. 8 maart 1847 loochenstraft dit bericht.

22 uur Vanaf 22 uur worden geen samenscholingen meer gesignaleerd.

23.30 uur. De ingezette garnizoen-afdelingen trekken terug naar hun kazernes. De lantaarnen blijven gans de nacht branden.

2. Woensdag 3 maart 1847.

Voormiddag.

De volgende dag is er vanaf 's morgens 8 uur nogal wat animatie van samenscholende mensen, vooral vóór de bakkerijen⁶¹.

Men vreest opnieuw rellen langs de kant van Sint-Pieters en een detachement curassiers vat post aan de Dampoort⁶². Van buiten de stad arriveren een aantal jonge mannen - het is die dag «looting» - en zorgen aldus voor extra beweging⁶³.

De dubbele wachten van garnizoensoldaten blijven op talrijke plaatsen opgesteld, de binnenkoer van de Hallen is ingenomen door de curassiers die er klaar staan met gezadelde paarden en bestendig trekken patrouilles door de verschillende stadswijken⁶⁴.

14 uur. Vanaf 14 uur herbegint het oproer, klaarblijkelijk met méér animo en met een schijn van toegenomen organisatie in vergelijking met daags voordien.

Groepjes lopen in de verschillende wijken systematisch bij alle bakkers binnen en nemen er al het brood mee. Eén bakkerij wordt kort en klein geslagen : die van bakker Van de Pitte in de Zevensterrenstraat. De menigte slaakt onheilspellende kreten. De woeligste taferelen doen zich voor op de wijk Sint Gillis aan de «Vijfhoek» : men verricht er verschillende arrestaties waaronder die van een beschonken vrouw⁶⁵.

De straten waar zich samenscholingen voordoen, worden door de carassiers in looppas bestormd : maar de uiteengeslagen menigte troept telkens weer op andere plaatsen samen⁶⁶.

61. GvBr. 5 maart 1847 - JdBr. 4 maart 1847.

62. JdBr. 3 maart 1847.

63. StvVI. 4 maart 1847.

64. GvBr. 3 maart 1847.

65. StvVI. 4 maart 1847.

66. JdBr. 4 maart 1847.

Kleine groepjes van drie of vier man maken van het woelig klimaat gebruik om op eigen houtje en met bedreigingen op bedeltocht te trekken. Eén zo'n groepje bestaat uit vier kolendragers die ongewassen en met de koolschup in de hand de burgers de schrik op het lijf jagen⁶⁷.

17 uur. Vanaf 17 uur wordt de Markt het verzamelpunt voor de bevolking : het wordt een enorme toeloop, vooral op het uur dat de arbeiders van hun werk terug komen. Een dronken loteling neemt de leiding van een bende die via de Vlamingstraat naar de Akademiestraat trekt om er opnieuw een bakkerij aan te vallen⁶⁸. Men verneemt ook - zonder de hand op de daders te kunnen leggen - dat sabotage zou gepleegd zijn aan de spoorweg : een rail zou verplaatst zijn geworden⁶⁹.

18 uur. Op de Markt verschijnt plots een kleine groep : schepen Verhulst en de hoofdcommissaris⁷⁰, omringd door sergeanten van politie, worden in de onheilspellende duisternis begeleid door fakkeldragers.

Na tromgeroffel wordt de beslissing uitgedalmd waarbij iedere samenscholing van meer dan vijf personen verboden wordt⁷¹.

Onmiddellijk beginnen de curassiers te paard met het chargeren van de menigte die na geruime tijd kan uit mekaar gedreven worden.

Tijdens deze veelvuldige akties worden 21 personen aangehouden : 13 «par mesure de police», 6 wegens bedelen met geweld en bedreigingen en twee wegens gejuou⁷².

67. RAB-Corr. Rechtb. 1847.

Dossier 542 tegen Jan Simon, Jan Minnebo, Jan Brilleman en Bernard Cawat. Dossier 543 tegen Emmanuel Van De Voorde, François Van De Voorde en Louis Inslegers.

68. StvVI. 4 maart 1847.

69. JdBr. 4 maart 1847 is de enige om dit bericht te geven, waarover ook in het dossier SAB-oproer geen sprake is. NdFl. 8 maart 1847 loochenstraft dit bericht.

70. François DE CALUWE-DE MADRID (1797-1857), hoofdcommissaris van politie, Oude Zak D6-32-2.

71. RAB-APB 1e Afd. 1847 - nr. 19, brief van 4 maart 1847 van de gouverneur aan de Theux.

72. SAB-oproer nr. 16.

Hiermee is de orde hersteld. In de volgende dagen zullen geen alarmerende incidenten meer gesignaleerd worden⁷³.

In augustus zal de instructie tegen de aangehouden oproermakers beëindigd zijn en zullen 15 betichten naar de assisen verwezen worden⁷⁴.

Zeven andere zijn ondertussen reeds begin april tot straffen van 14 dagen tot 1 maand gevangenis veroordeeld⁷⁵.

3. Vóór en na 2 en 3 maart.

Het is duidelijk dat een oproer zoals dat van 2 en 3 maart, zelfs indien men er een grote mate van spontaneïteit in wou herkennen, niet zomaar kon tot stand komen en ook niet bij toverslag kon verdwijnen.

Heel wat kleinere, geïsoleerde feiten waren er de voorbode van geweest, vooral dan op het stuk van ruitenbrekerij bij de bakkers met erbij horende brood-diefstal.

In januari waren de ruiten ingegooid bij bakker Maertens op de Eiermarkt, in de Breydelstraat bij de zoetekoekbakkers François Hardy en Pieter Benninck (2 maal !) en bij bakker Louis Roor- yck in de Wollestraat. In februari bij niet nader genoemde bak- kers in de Katelijnestraat, in de Langestraat en op de Simon Stevinplaats en verder bij bakker De Schrijver in de Steenstraat, nogmaals bij Hardy in de Breydelstraat en bij Ballet in de Vla- mingstraat⁷⁶.

Al deze inbraken en kleine diefstallen waren het werk van bede- laars die van buiten de stad kwamen en die bijna steeds ter

73. JdBr. 5 maart 1847 over de toestand de Donderdag 4 : «seuls quelques ouvriers et quelques curieux rassemblés vers le soir sur la Grand Place et quel- ques patrouilles qui sillonnaient les rues».

74. NdFl. 24 aug. 1847 - JdBr. 26 aug. 1847.
Spijtig genoeg is dit dossier op RAB of RABW niet meer te vinden.

75. RAB - corr. rechtb. 1847.

76. RAB-APB 1e Afd. nr. 20 - 21 politieverlagen : maandelijks verslagen door de stad Brugge. - en JdBr. 15/1 - 16/1 en 25/2/1847, StvVI. 16/2/1847.
RAB - Corr. Rechtb. 1847 - veroordeling Pieter COBAERT, 18 jaar uit Mal- degem tot 7 maanden gevangenis voor het ingooien van de ruiten bij bakker Roor- yck.

plaatse werden aangehouden en ingerekend. Ze opereerden immers bij klaarlichte dag, meestal met de bedoeling te worden aangehouden «pour manger le pain de la prison»⁷⁷.

De politie tekent als verklaring meestal op «dat hij de diefstal heeft gepleegd om aangehouden te worden, als zijnde zonder enigste middel van bestaan»⁷⁸.

Deze verschillende oproerige feitjes werden klaarblijkelijk niet erg zwaar opgenomen. In de kranten werden zelfs grapjes gemaakt over de goede zaken die de ruitenmakers moesten doen⁷⁹.

Alles doet veronderstellen dat het stadsbestuur dit als onvermijdelijke gebeurtenissen beschouwde. Men was trouwens sedert 1845 aan deze bijna bestendig terugkerende incidenten min of meer gewoon geraakt.

Oproerige kreten of biljetten die rond dezelfde periode voorkwamen, werden al evenmin ernstig opgenomen.

Op 9 februari had de éénarmige Pieter Simon de stad doorkruist met een zwarte vlag, deze in de sneeuw geplamt op de Markt en geroepen «Leven of dood».

Simon werd natuurlijk aangehouden, maar veel belang werd er aan zijn daad niet gehecht. Hij was dronken, hij was «d'une inconduite reconnue» en vooral werd de nadruk erop gelegd dat het om een «fait isolé» ging⁸⁰.

77. RAB-APB 1e Afd. nr. 20 - 21.

In de Brugse politieverlagen over de periode januari-mei vindt men volgende herkomst vermeld voor de auteurs van winkeldiefstallen :Tielt (7 maal), Meulebeke (5 maal), Wingene (3 maal), Ruiselede en Gent (2 maal), Maldegem, Torhout, Pittem, Aalter, Koolskamp, Oostrozebeke, Ruddervoorde (1 maal).

De aanhoudingen op 2 en 3 maart zijn hierin niet begrepen, en dan gaat het wél over Bruggelingen.

78. RAB - Corr. Rechtb. 1847 - dossier Charles DEPUYDT, 21 jaar uit Kortemark, tot 4 maanden gevangenis veroordeeld voor het stelen van zakdoeken op de Zaterdagmarkt te Brugge.

79. Natuurlijk JdBr.

80. SAB-Police générale, objets divers (varia) 1843 à 1854 (n° 124) - affaire Pieter Simon.

Alsook RAB-Corr. Rechtb. 1847 - dossier Pieter Simon. Het verhaal van Pieter Simon werd wat uitvoeriger behandeld in J. DE SMET. *Met de zwarte vlag rond de stad lopen*, Brugge 1847 in :Biekorf 1956, blz. 173-178. Het parket liet Simon enkele weken «afkoelen», en begin april werd hij van vervolging ontslagen en vrijgelaten.

Enkele weken na het hongeroproer van 2 en 3 maart, maakte Journal de Bruges melding van «des billets écrits à la main, contenant des menaces affreuses», die onder heel wat deuren waren geschoven en ook hier en daar uitgeplakt⁸¹.

Het stadsbestuur vond deze biljetten weinig belangrijk. Aan de provinciecommandant die er iets over gelezen had in de krant en er navraag over deed werd geantwoord : «Nous y avons attaché si peu d'importance que nous n'avons pas cru en devoir faire l'objet d'un rapport à l'autorité civile supérieure»⁸².

Het oproerig biljet van begin april viel samen met een nieuwe aanzienlijke verhoging van de prijzen van tarwe en rogge, wat opnieuw aanleiding kon zijn tot ongeregeldheden en oproer.

Het stadsbestuur was hiervoor meer op zijn hoede dan voor biljetten en verzocht leger en rijkswacht om vanaf Maandag 12 april voorbereid te zijn voor mogelijke interventies⁸³.

Alles bleef echter rustig, althans te Brugge.

Minder rustig was het die zelfde dag in het Noorden, te Heist en Westkapelle en daar ging het niet om een hongeroproer maar om een echte alhoewel kortstondige arbeidersstaking uit protest tegen de te lage lonen⁸⁴.

Een paar weken later, op 3 mei, was het opnieuw onrustig te Brugge zelf : weer waren het opstootjes vóór sommige bakkerijen die het stadsbestuur er toe brachten leger- en rijkswachtoverheid te verwittigen «qu'il existe quelque fermentation dans les classes pauvres»⁸⁵. Alles bleef echter opnieuw binnen

81. JdBr. 11 april 1847.

82. SAB-oproer nrs. 45 en 46.

83. SAB - oproer nr. 44.

84. RAB-APB 1e Afd. 1847, nr. 19 : rapporten van 12 en 14 april 1847.

85. SAB - oproer nr. 49 - Zie ook : *Gemeentebld Brugge, Deel 4 - Crise des subsistances 1847. Rapport fait au conseil communal, le 1er septembre 1847*, die de schuld op de bakkers steekt : «Il fut impossible de faire entendre raison à ces industriels qui se coalisèrent le jour de la procession du St.-Sang et qui, par leurs prétentions, faillirent occasionner de nouvelles émeutes». (blz. 201) - Voortaan geciteerd als : *Gem. Br. Rapport Crise des subsistances 1847*.

redelijke perken. De hele maand mei bleef het onrustig, bij zoverre dat tot twee maal toe de gouverneur de stad aanmaande om alle nodige voorzorgsmaatregelen te nemen, in afspraak met leger en parket⁸⁶.

Een element van onrust tijdens gans de periode waren de bedelaarsbenden die vanuit de omringende dorpen regelmatig de stad binnenvielen.

De hulp van de rijkswacht werd ingeroepen, en in een rapport lezen we dat talrijke benden door haar werden uitgestoten.

Vooraf op de Steenbrugse wandeling werden de bedelaars opgepakt en naar Oostkamp of zelfs verder begeleid. Dit was echter in grote mate nutteloos, de benden doken telkens weer op met de bedoeling te worden aangehouden en tenminste in de gevangenis voeding te vinden. Maar ook dit ging niet door, want de procureur liet telkens de aangehouden bedelaars terug in vrijheid stellen. Het was dus een steeds opnieuw herbeginnen⁸⁷.

De bedelaars bleven maar terug komen en de stad onrustig, zo niet onveilig houden. In grote mate ging het om kinderen die de voorbijgangers op straat lastig vielen⁸⁸.

Wanneer de lente aanbrak bleven zelfs veel bedelaars gewoon onder de blote hemel slapen. De politie hield regelmatig razzias : begin mei werden er op één nacht niet minder dan 74 dompelaars opgepakt en naar de «kaze» (gevangenis) gebracht⁸⁹.

Er bleef de stad dan ook geen ander middel over dan bestendige politiewacht op te stellen aan de stadspoorten, om aan alle be-

86. SAB - oproer nr. 50 en 51.

87. SAB - oproer nr. 48 en 48 bis.

Gem. Br., deel 4, p. 505 : 744 bedelaars werden aangehouden en terug buiten de stad gezet tijdens het jaar 1847.

88. JdBr. 21/22 mei 1846 meldt reeds dat dagelijks een massa kinderen tussen 7 en 12 jaar, vooral uit het Tielse te Brugge komen bedelen, en een hartverscheurend schouwspel bieden.

NdFl. 18 mei 1847 : «grand nombre de mendiants étrangers parcourent la ville». StvVI. 30 juni 1847 : «Waarom laat de politie zoo veel straatjongens de voorbijgangers om aalmoezen achter na lopen...».

89. NdFl. 11 mei 1847.

delaars die wilden binnendringen, de toegang tot de stad te ontzeggen⁹⁰.

Tenslotte, en dit brengt ons terug tot de oproerige biljetten, werd in de nacht van 29 op 30 juli 1847 een geschrift rondgestrooid met volgende tekst :

«In de wapens brugsche burgerie - laat ons het jok maer alte lang gedregen afwerpen. Laet ons vooral de graenkopers dood slaen plunteren, zooals Meulemeester, Rolleghem, Dewulf, bakkers, Vos bankier en Fameechon oudenburgstraat, Piessens taffin, Fourny en meer andere⁹¹ die u op den dag van vergadering vastgesteld op Maandag 2 Augusty ten 9 uren 's avonds aan de Kopurebrug u zal worden bekend gemaekt. Er zal geld en wapens uitgedeelt worden. Eenige officieren en soldaten zijn omgekogt. Laet ons dood slaen - en bas de regentie»⁹².

Wat deed hierop het stadsbestuur ? Het lichtte de gouverneur in, de administrateur van de staatsveiligheid en de provinciecommandant. Met deze laatste werd afgesproken dat alle troepen van het garnizoen geconsigneerd zouden blijven van Maandag 2 augustus om 16 uur tot 's anderendaags⁹³.

90. *Gem. Br. Deel 4, Jaarverslag 1848*, blz. 506.

91. In de *Provincialen Wegwijzer van West Vlaenderen en bijzonderlijk der stad Brugge voor het jaar 1847*, alsook in SAB-kiezerslijsten 1848 en SAB-bevolkingsboeken zochten wij enkele gegevens over de aangehaalde ingezetenen :
- **MEULEMEESTER** is Jacques DE MEULEMEESTER-MARLIER, brouwer, commissaris en aannemer van furnituren, Potteriërei en (of) Antoine DE MEULEMEESTER-DE BRABANDER, Rozendal.
- **ROLLEGHEM** is misschien Pierre VAN ROLLEGHEM, bakker.
- **DEWULF** is misschien Eugene DE WULF, bakker.
- **VOS** is Pierre DE VOS-RYELANDT (1794-1856), bankier, Oude Burg C1-73.
- **FAMEECHON** is Carlos FAMEECHON (°1807), commissaris, Oude Burg C20-18.
- **FOURNY** is Jean Baptiste FOURNY (°1807), reder ter visserij en haringroker, Spinolarei.
- **PIESSENS TAFFIN** is Jacques PIESSENS-TAFFIN (°Brugge 1810), makelaar en scheepsmakelaar, secretaris van de syndikale kamer der Beurs, Boomgaardstraat A4-25.

92. SAB-oproer nr. 52 - NdFl. 3 aug. 1847.

Origineel van dit biljet in : RAB-Corr. Rechthb. 1848, dossier tegen priester Beeckman.

93. SAB - oproer nrs. 52 en 53.

Dit belette niet dat de burgemeester en schepenen deze biljetten dit keer opnieuw niet ernstig opnamen.

«Nous n'attachons aucune importance à cet écrit séditieux» schreven ze, er aan toevoegend dat maatregelen genomen waren «pour réprimer toute tentative de désordre, si contre notre attente, elle avait lieu»⁹⁴.

Onze gegevens tonen aan dat tijdens gans de periode van akute crisis, de onrust te Brugge bleef aanhouden.

Geen enkele keer nochtans schijnt het stadsbestuur dit ernstig te hebben opgenomen of hieruit evoluties te hebben verwacht die ze niet de baas zou kunnen blijven. Elk feit werd als een geïsoleerd gegeven beschouwd en ook behandeld.

4. Epiloog.

Bij de opening van de gewone zitting van de provinciale raad kon gouverneur Felix de Mûelenaere⁹⁵ aldus zijn gevoelens uitdrukken over het verloop van de gebeurtenissen: «L'histoire offre peu d'exemples d'un pays en proie à des maux plus déchirants. Et cependant, Messieurs, ce peuple décimé par la faim, la misère et l'épidémie, a fait preuve d'un admirable courage et d'une respectueuse soumission aux lois. Sur aucun point de cette province, l'ordre public n'a été sérieusement compromis. Si la résignation dans le cours ordinaire de la vie est une vertu chrétienne, c'est presque le nom d'héroïsme qu'il faut lui donner dans ces temps de rude épreuve et d'accablante adversité»⁹⁶.

94. SAB - oproer nr. 52.

95. Felix Amand DE MÛELENAERE (1794-1862).

Zie *Biographie Nationale*, V - 573, alsook L. SCHEPENS, *De Provincieraad van West-Vlaanderen 1876-1921*, Brugge, 1976, blz. 380-384, en TH. JUSTE, *Le comte de MÛELENAERE d'après des documents inédits*, Bruxelles 1869.

96. NdFl. 7 juli 1847.

JdBr. 6 juli 1847.

IV. HET OPROER INTOMEN EN VERDERE ONGEREGELDHEDEN VOORKOMEN.

Het oproer van 2 en 3 maart, in het kalme Brugge, dat hierdoor voor het ganse land als een slecht voorbeeld kwam te staan, was zonder twijfel een onaangename verrassing voor de verantwoordelijken.

Men mocht dan nog overtuigd zijn dat het om een spontane manifestatie ging, het bleef een feit dat de massa zowel de eerste als de tweede dag gedurende verscheidene uren praktisch meester van de straat geweest was. Alle gebeurtenissen op een rijtje gezet, was de toestand zeker veel ernstiger dan de kranten aan hun lezers hadden meegedeeld.

Anderzijds bleef men toch ver af van de bloedige onlusten die de Augustus- en Septemberdagen 1830 hadden getekend en zelfs van het hongeroproer van Oktober 1830 : er waren doden noch gewonden te betreuren, men had geen personen aangevallen, er waren geen aanwijzingen dat een opruiersbende het oproer zou hebben gepland en geleid. Het bleef dus bij een spontane uiting van verbittering over de steeds erger wordende voedselcrisis.

Dit belette niet dat dit oproer - dat dan toch een indrukwekkende omvang had gekregen - als een ernstig alarmsignaal werd beschouwd en dat talrijke middelen werden aangewend om de toestand weer volledig onder controle te hebben. We zullen ze hierna beknopt analyseren.

1. Middelen om het oproer in te tomen.

Het eerste en voornaamste wat vanaf de middag van 2 maart moest gebeuren was de uitbreiding van het oproer te voorkomen en er zo spoedig mogelijk een einde aan te stellen. Snel en doeltreffend ingrijpen, zo luidde de boodschap. Daarvoor beschikte de overheid over een ganse reeks middelen die zonder uitstel werden aangewend.

a) De politieverordeningen.

Reeds de avond van 2 Maart werd een eerste proclamatie tot de bevolking gericht door de dd. burgemeester Verhulst⁹⁷: het was een plechtige oproep tot kalmte en een waarschuwing dat de overheid geen herhaling van de incidenten zou dulden⁹⁸.

Het was tevergeefs, zodat op 3 maart 's avonds een tweede proclamatie de onmiddellijke in voege treding van een samenscholingsverbod van meer dan 5 personen uitvaardigde⁹⁹.

b) De gemeentelijke politie.

Zoals men weet was de stedelijke politiemacht niet erg uitgebreid: 3 commissarissen en 15 sergeanten van politie (de zogenaamde «schadebeletters»), 40 stedelijke wachten onder leiding van een luitenant en tenslotte 50 nachtwakers. Ze werden maximaal ingezet. De commissarissen brachten bij herhaling verslag uit bij de burgemeester¹⁰⁰ en verzekerden een bestendige wachtdienst ten stadhuize¹⁰¹.

c) Het leger.

Men heeft in het verhaal over het oproer kunnen vaststellen dat op relatief korte tijd leger-detachementen konden ingezet worden. Het volstond dat de procureur des konings hiertoe bevel gaf¹⁰².

97. Philippe Bernard VERHULST-VAN DE POELE, (1777-1858) eigenaar, Oude Burg C20-8.
Schepen van Brugge van 1836 tot 1854.

98. Tekst in notulen Schepencollege van 5 maart 1847 en in MB 4 maart 1847.
- Affiche in RAB - APB 1e Afd. 1847 - nr. 19, gedrukte proclamatie nr. 2994.

99. SAB - notulen schepencollege 5 maart 1847.

RAB - APB 1e Afd. 1847 nr. 19 - gedrukte proclamatie nr. 2994.

SAB - oproer nr. 4. Volgens *Impartial de Bruges* 4 mars 1847 (geciteerd in MB 6 mars 1847) zou tot dit samenscholingsverbod besloten zijn tijdens de «crisis-bijeenkomst» die de 3de in de voormiddag werd gehouden onder voorzitterschap van de gouverneur, en waarop provincie - stad - leger en rijkswacht samen de te nemen maatregelen bespraken.

100. SAB - oproer nrs. 3 en 16.

101. SAB - oproer nr. 2.

102. SAB - oproer nr. 3

Maar ook het stadsbestuur handelde rechtstreeks met de militaire overheid en verzocht reeds in de namiddag van 2 maart om volgende maatregelen : consignatie van de troepen - verdubbeling van de effectieven aan de wachtpost op de Markt, aan de gevangenis en aan het bedelaarswerkhuis - wachten aan alle poorten van de stad¹⁰³.

Dit dispositief werd slechts een paar dagen aangehouden want reeds op 5 Maart liet de plaatscommandant weten dat de rustige toestand evenals de vermoeidheid van de soldaten tot inkrimping van de wachtposten aanleiding gaven¹⁰⁴.

Ondertussen was het grootste deel van de ordehandhaving en van het uit mekaar drijven van de oproerige benden door het leger gebeurd, vooral door de curassiers die eenheden te paard konden inzetten.

Het lijkt duidelijk dat de legeroverheid niet ontevreden was over de rol die haar bij de beteugeling van het oproer werd toebedeeld. De dagorders die hierover handelden waren (met opzet ?) in dramatiserende stijl opgesteld.

Eerst die van de provinciecommandant generaal Pletinckx¹⁰⁵ : «des désordres graves ont éclaté, les droits sacrés de la propriété ont été violés... vous avez préservé la ville de désordres incalculables» en met voldoening werd vastgesteld dat hierdoor andermaal het nut van het leger was aangetoond : «vous avez protesté par des faits de l'utilité d'une bonne armée»¹⁰⁶.

Vervolgens kwam er een dagorder van minister van oorlog A. Prisse zelf¹⁰⁷, warin hij de hoogste lof had voor het 7de linie regiment en het eerste regiment curassiers die de orde te Brugge hadden hersteld en meedeelde - hetgeen als een uitzonderlijke eer moest beschouwd worden - dat hij deze elitetroepen onder de speciale aandacht van de Koning had gebracht¹⁰⁸.

103. SAB - oproer nr.2.

104. SAB - oproer nrs. 20 en 21.

105. Charles Joseph PLETINCKX (Brussel 2 januari 1797, Middelkerke 15 augustus 1877).

106. MB 7 maart 1847.

107. Baron Albert PRISSE (1788-1856), Biographie Nationale XVIII-270.

108. MB 13 maart 1847.

d) De Rijkswacht.

De Rijkswacht heeft een primordiale rol gespeeld in de beteugeling van het oproer¹⁰⁹.

De plundering te St-Pieters wordt door haar aangepakt en hiervoor heeft ze onderrichtingen noch orders nodig : een onbekende burger komt de kazerne binnen gelopen om een oproer te signaleren en hop ! enkele minuten later zitten de rijkswachters in het zadel.

En ze blijven ook bij de verdere evolutie van het oproer in de voorste gelederen. Tot 's avonds laat die eerste dag staan ze op de bres. Pas om middernacht zet luitenant Boyaert zich aan tafel om zijn rapport voor de gouverneur op te stellen¹¹⁰.

Hun aandeel was zo belangrijk dat het schepencollege op 9 maart aan de bevelhebber dankwoorden stuurde voor dit korps «qui s'est particulièrement distinguée et (dont) la conduite a été digne des plus grands éloges»¹¹¹.

e) De Burgerwacht.

Op 4 maart besliste het schepencollege beroep te doen op de «garde civique». Het oproer was toen reeds achter de rug en deze oproeping bleef dan ook zonder praktisch gevolg.

De schamele restanten van de onpopulaire Burgerwacht zouden trouwens weinig nuttige dienst hebben kunnen leveren.¹¹²

f) De hoofdmannen en de secties.

Reeds bij het eerste oproer besliste het schepencollege de aloude maar in onbruik geraakte wijkorganisaties terug op te richten.

109. Volgens de *Provincialen Wegwijzer* van 1847 bestond de Brugse rijks-wachtafdeling uit 25 manschappen onder leiding van kapitein commandant J. SACRÉ (wonende Coupure) en van 1e luitenant BOYAERT.

Jean François Sacré (geboren te Luik 1795) is commandant van de Rijkswacht voor gans West-Vlaanderen. Hij woont Predikherenrei B8-57. Vanaf 1836 is hij lid van de St. Jorisgilde (A. VAN HOUTRYVE, a.w. blz. 251.)

Hij vertrekt terug naar Luik op 1 dec. 1851.

110. RAP-APB 1e Afd. 1847, nr. 19 : rapport van 2 maart «à minuit». Dit rapport tekent zijn auteur ten voeten uit : een rasechte «fonceur» die de geplunderde bakkerij gaat veroveren als was het een versterkte vesting.

111. SAB - oproer nr. 31.

112. Wij verwijzen hieromtrent naar onze bijdrage : *Een episode uit de geschiedenis van de Brugse Burgerwacht* in het Brugs Ommeland, 1981-3.

Voor elk van de zes secties, nog steeds gebaseerd op de middeleeuwse «sestendelen»-indeling werd een hoofdman aangesteld¹¹³ en reeds op 4 maart in de voormiddag had op het stadhuis de eerste vergadering plaats waarop de hoofdmannen de «quadrillage» van hun sectie moesten op punt stellen¹¹⁴. Nog dezelfde dag om 15 uur riep elke hoofdman een vergadering van onderhoofdmannen bijeen¹¹⁵.

's Anderendaags om 10 uur had reeds een nieuwe vergadering van de hoofdmannen plaats op het stadhuis¹¹⁶ en op zondag 7 maart werd per sectie vergaderd¹¹⁷.

Of dit een tijdelijke opflakkering bleef van de secties en hun hoofdmannen, dan wel of er voor langere tijd opnieuw op deze vorm van omkadering en controle per wijk en per straat werd beroep gedaan, konden we vooralsnog niet uitmaken.

g) Het Bureel van Weldadigheid.

De meest opvallende maatregel was wel het inschakelen van het Bureel van Weldadigheid dat op 4 Maart opdracht kreeg van de stad om al zijn verantwoordelijken elk in hun sectie op pad te sturen «pour ordonner aux pauvres de s'abstenir de prendre part à aucun rassemblement ou à aucune manifestation qui serait de nature à porter atteinte à la tranquillité publique et pour lui faire comprendre en même temps qui ceux qui se seraient compromis, seront impitoyablement rayés de la liste de secours». De brief eindigde met de zin : «Nous attendons les meilleurs résultats de cette mesure».

113. De hoofdmannen waren : sectie A, baron Edmond LE BAILLY de TILLEGHEM-DE MAN (1818-1887) - sectie B, Charles SERWEYTENS (1812-1864), gemeenteraadslid - sectie C, Baudouin ROELS, (°1805), - sectie D, Bernard JOORIS (°1791) gemeenteraadslid - sectie E, Leopold THOMAS-LAFRANCO (1792-1862), gemeenteraadslid - zie SAB oproer nrs. 13 en 15.

114. SAB - oproer nr. 15.

115. Dit gebeurde voor de secties A tot E respectievelijk in de cafés 't Keerske, de Halve Maan, de Gouden Leeuw, de Gouden Arend en de Beurs en voor de sectie F op het stadhuis. - Zie SAB - oproer nr. 15.

116. SAB - oproer nr. 13.

117. SAB - copies lettres expédiées, brieven met expeditie nummers 19040-19041.

Een karakteristieke wijziging op de «minuut» van de brief die de stad hiervoor schreef toont aan welke vastberadenheid men hieromtrent verwachtte. De oorspronkelijke tekst luidde : «... pour faire comprendre aux pauvres...», dit werd geschrapt en vervangen door «... pour ordonner aux pauvres»¹¹⁸.

Een artikel in «De Nijverheid» leert ons welke argumenten er zo al konden aangevoerd worden om aan de arme bevolking aan te tonen dat elke vorm van opstand overbodig was en zich alleen maar tegen henzelf kon keren : de prijs van het brood zou er niet door dalen - de prijs van de granen evenmin - de aalmoezen zouden er niet door aangemoedigd worden integendeel - ambachten en neringen zouden er onder lijden, met als gevolg : nog meer armoede - de regering zou er niet door omver geworpen worden maar integendeel nog strenger optreden¹¹⁹.

De «Nouvelliste» voegde er nog een paar aan toe : de bakkers zouden geen brood meer bakken uit schrik voor plunderingen en de boeren zouden geen graan meer naar de markt durven brengen¹²⁰.

Men zal wel niet ver van de waarheid zijn door te veronderstellen dat deze bijzondere aktiviteit van de armenmeesters een grote, wellicht determinerende invloed heeft gehad op het snelle stopzetten van het oproer.

Het initiatief van deze maatregel kwam van gouverneur De Mûelenaere die dit met merkbare voldoening aan minister-président de Theux liet weten¹²¹.

h) Een soort «crisiscentrum».

Bij het nagaan van de gebeurtenissen kan men zich afvragen indien er een georganiseerd soort «hoofdkwartier» heeft bestaan, waar de beslissingen na overleg van de verschillende betrokken overheden, gezamenlijk zouden genomen zijn.

118. SAB - oproer nr. 17.

119. DN 7 maart 1847.

120. NdFl. 4 maart 1847.

121. RAB - APB 1e Afd. - 1847 nr. 19, brief De Mûelenaere aan de Theux op 5 maart 1847 : «... une mesure que j'ai suggéré à l'autorité communale et qui a été immédiatement adoptée...»

Wellicht was het oproer te kortstondig om zoiets op grondige wijze te organiseren, maar het overleg is toch verder gegaan dan het enkel maar uitvoeren van parallele akties.

Een vaststelling hierbij is dat sommige hoofd-verantwoordelijken uit de stad afwezig zijn tijdens de oproerdagen, en de beslissingen moeten genomen worden door hun plaatsvervangers. Dit geldt in de eerste plaats voor de stad Brugge.

Haar burgemeester, baron de Pelichy-Van Heurne¹²² bevindt zich te Brussel in zijn hoedanigheid van senator en zal pas op 4 maart 's avonds naar Brugge terugkeren. Het is zijn schepen Philippe Verhulst, belast met politiezaken, die de beslissingen uitvaardigt¹²³.

Ook de rechterlijke macht werkt met een «faisant fonction», substituut J. Verplancke¹²⁴. De procureur des konings Jean Maertens¹²⁵ verblijft eveneens te Brussel waar hij als kamerlid zetelt, net zoals de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg Charles Coppieters-Stockhove¹²⁶.

Tenslotte is er ook nog het hoofd van de militaire macht, generaal Pletinckx die slechts op 3 maart te Brugge zal terugkomen¹²⁷.

Het zijn dus in ieder geval méér de instellingen, de korpsen die het oproer te keer gaan, dan wel krachtige eersterangs individuen.

Wie wél te Brugge verblijft op 2 en 3 maart is de gouverneur van de provincie Felix de Mûelenaere. Ook hij oefent toen nog

122. Baron Jean Marie de PELICHY - van HEURNE (1774-1859), *Biographie Nationale*, XVI, kol. 876.

123. SAB - oproer nr. 4 en volgende.

124. Jean-Jacques VERPLANCKE (1801-1865), ongehuwd (en geen kiezer in 1848) woont Sint-Annarei A8-9 samen met zijn ongehuwde broer en zijn drie ongehuwde zusters.

125. Jean-Henri MAERTENS (1803-1857) gehuwd met Victoria barones LAUWEREYNS DE DIEPENHEEDE, kleindochter van de Ancien Regime burgemeester Robert COPPIETERS, woont Ezelstraat D17-18.

Zie L SCHEPENS a.w. blz. 527. Schepens situeert MAERTENS bij de liberale opinie. Wij zijn daar niet zo zeker van : vergt nader onderzoek.

126. Charles Bernard Ghislain COPPIETERS-STOCKHOVE, Vlamingstraat E4-18. Zie E. COPPIETERS en Ch. VAN RENYNGHE de VOXVRIE, *Histoire professionnelle et sociale de la famille COPPIETERS 1550-1965*.

127. JdBr. 3 maart 1847.

mogelijke bevoegdheids-cumuls uit, gezien hij naast zijn gouverneurschap niet alleen lid is van het parlement (als afgevaardigde voor Kortrijk) maar tevens deel uitmaakt van de regering de Theux-Malou als minister zonder portefeuille.

De talrijke brieven die vanuit het provinciaal bestuur naar de stad worden gestuurd, en die meestal door hem ondertekend zijn, alsook zijn drukke briefwisseling met het regeringshoofd tonen aan dat hij de zaken op de voet volgt¹²⁸.

Maar hij doet meer : onder zijn voorzitterschap heeft op het middaguur van 3 maart een bijeenkomst plaats in zijn residentie. De militaire overheid, het schepencollege en het parket zijn hierop aanwezig. De te nemen maatregelen worden besproken, verschillende initiatieven (o.m. het samenscholingsverbod, de aktie van de armenmeesters, het oproepen van de burgerwacht) komen uit deze bijeenkomst voort¹²⁹.

Twee dagen later wordt een tweede bijeenkomst gehouden, waarop een vleugeladjutant van de minister van Oorlog aanwezig is, en waarop ongetwijfeld alle aspekten van het ondertussen overwonnen oproer zullen besproken zijn¹³⁰.

Het stadsbestuur beklemtoont trouwens de samenwerking : «Il ne fallut rien moins que l'accord parfait et l'énergie de toutes les autorités pour comprimer l'émeute»¹³¹.

Men mag dus in zekere zin spreken van een «crisiscentrum» of althans van een vorm van overleg waarbij alle betrokken verant-

128. SAB - oproer nrs. 1, 26, 35, 42, 50, 51, 54.

129. RAB - APB 1e Afd. 1847 nr. 19 brief van 3 maart van de gouverneur aan de Theux.

Impartial de Bruges 4 mars 1847 geciteerd in MB en in l'Organe des Flandres (Gent), beiden van 6 maart 1847 : «... réunion des autorités civiles, militaires et judiciaires chez le gouverneur et présidé par ce haut fonctionnaire... résolu à disperser tout attroupement de plus de cinq personnes». Het valt te noteren dat alleen de Impartial dit bericht publiceert : de medewerking van provinciaal grefier Ch. DEVAUX aan deze krant, maakte er een welingelicht orgaan van wanneer het over het provinciebestuur ging.

130. JdBr. 6 mars 1847 : «... hier, l'aide de camp du ministre de la guerre est arrivé à Bruges et a conféré avec les autorités réunies en conseil au gouverne-ment provincial».

131. Gem. Br., Deel IV - Rapport Crise des subsistances 1847 - blz. 195.

woordelijken zich samen rond de tafel bevonden om hun respectievelijke activiteiten te coördineren en op mekaar af te stemmen.

Ook dat zal ongetwijfeld hebben bijgedragen tot de spoedige overwinning van het oproer.

2. Maatregelen om verdere ongeregeldheden te voorkomen.

De toegepaste middelen om het oproer te overmeesteren waren, zoals men heeft kunnen vaststellen, voldoende en succesvol.

Het kwam er vervolgens op aan om een herhaling te voorkomen, want men had toch erg de schrik te pakken gekregen.

Men bleef waakzaam, en bij alarm werd het garnizoen geconsigneerd, de staatsveiligheid verwittigd of de plaatselijke politie ingezet.

In deze lijn lag de brief die de d.d. procureur des konings, in opdracht van de minister van binnenlandse zaken, op 5 maart 1847 richtte tot alle officieren van politie van het arrondissement¹³².

Daarin maande hij ze aan om «met verdobbelden iever en neerstigheid» alle opruiende taal en «aanspraken van het volk» te verbieden en ophitsende geschriften in beslag te nemen. Ze moesten ook de personen vreemd aan het gebied onder speciale controle houden en ieder gerucht die ze zouden opvangen illico aan de procureur meedelen.

Maar de oplossing lag elders, namelijk in het lenigen van de grootste nood en dit werd dan ook met onverminderde ijver nagestreefd.

De geleverde inspanningen lagen op het vlak van de prijzencontrole, de regulering van de graan- en vleesmarkten en het ter beschikking stellen van voedselvoorraden. Grote aandacht ging verder naar de caritatieve hulpverlening en kwam vanuit vier verschillende, mekaar aanvullende richtingen: de partikuliere initiatieven, de bisschop en zijn «commission centrale», het wel-

132. SAB - oproer nr. 18.

dadigheidsbureel en het stadsbestuur (o.m. met regeringstoelagen).

Tenslotte waren er ook de inspanningen van de openbare besturen om door middel van uitzonderlijke openbare werken, een groter aktiviteitsvolume ten behoeve van de arbeiders te scheppen.

Dit alles spreidde zich uiteraard over een langere periode uit dan die van het grote crisismoment dat wij rond het oproer van 2 en 3 maart 1847 hier analyseren.

Indien wij ons hier beperken tot wat tijdens of rond deze cruciale periode werd beslist, dan is het omdat wij menen te kunnen aantonen dat het oproer belangrijke invloed had, zowel op nationaal als op plaatselijk niveau.

a) Controle op de prijzen van de levensmiddelen en vooral van het brood.

Zodra het Brugse oproer was uitgebroken benadrukte de procureur des konings de taak van de politie dienaangaande : «Ter gelegenheid van den hoogen prijs der eetwaren, is het eene plicht van met de grootste aandacht naer te speuren de bedriegelijke middels die zouden kunnen werkstellig gemaakt worden met oogwit van de levensmiddelen op dezen prijs te houden of den zelve nog te doen verhoogen»¹³³. Dit sloeg dan in de eerste plaats op de prijs, het gewicht en de kwaliteit van het brood.

De prijs van de verschillende broodsoorten was onderworpen aan reglementering en werd in ieder gemeente vastgesteld, op basis van de graanprijzen op de lokale markt.

In de kranten is er heel wat te doen over woekerpraktijken waarbij de officiële prijzen niet werden gevolgd of waarbij fraude gepleegd werd op de kwaliteit van het brood.

Dit heeft in Brugge blijkbaar geen aanleiding gegeven tot vaststelling van veel overtredingen. In de politiedossiers vonden we hierover voor deze periode weinig terug¹³⁴.

133. SAB - oproer nr. 18. (circulaire van 5 maart 1847).

134. SAB - Police périodique. Tarification du pain : 1843-1847.

Eénmaal wordt er in de pers melding gemaakt van een politieonderzoek op het gewicht van het brood, waarbij één bakker in overtreding werd genomen ¹³⁵.

b) Beïnvloeden der marktprijzen.

Het lag voor de hand dat de overheid alles in het werk zou stellen om de prijs van de granen en van andere grondstoffen en voedingswaren zo laag mogelijk te houden.

De regering had vanaf 1845 het voorbeeld getoond door de vrije invoer te beslissen van alle basis-producten voor de voeding (tarwe, rogge, boekweit, maïs, bonen, wikke, erwten, haver, gort, gerst, zetmeel, aardappelen, vermicelli, macaroni, griesmeel en rijst) en uitvoerverbod te leggen op aardappelen en boekweit¹³⁶.

Naarmate de crisis uitbreiding nam werden nieuwe maatregelen genomen, of vroegere maatregelen verlengd. Zo had men begin 1847 vrije invoer beslist van bloem en meel¹³⁷ en de uitvoer van brood verboden¹³⁸.

Het is echter opvallend hoe in de maand maart 1847 op versnelde wijze beslissingen genomen worden die tot doel hebben de markten te bevoorraden en de prijzen te beïnvloeden.

Op 6 maart beslist de minister van openbare werken dat de ingevoerde granen voortaan gratis spoorvervoer zullen genieten.

Zo stijgt de tonnage van de gratis vervoerde goederen van respectievelijk 58 en 52 Ton in januari en februari 1847 tot respectievelijk 4.125, 7.325, 10.175 en 11.940 Ton in maart, april, mei en juni 1847.

135. JdBr. 26 maart 1847.

136. MB 25 september 1845, nr. 268.

Voor bespreking van de regeringsmaatregelen verwijzen wij naar JACQUEMYNS, a.w. blz. 270-273.

137. MB 1847, *Rapport au Roi*, a.w. annexe X.

138. id., annexe IX.

Voorwaar een spektakulaire maatregel die aan de schatkist 300.000 fr. kost¹³⁹.

Op 7 maart wordt bij K.B. de vrije invoer van alle vee toegestaan¹⁴⁰ en op 13 maart volgt de vrije invoer van alle vlees, ook gedroogd, gezouten of gerookt¹⁴¹.

Er wordt nog drastischer ingegrepen : tot februari 1847 had de regering nog niet de stap gezet om zelf direkt op de markt van de voedingswaren in te grijpen. Ze doet het vanaf maart, door grote hoeveelheden voedingsprodukten uit het buitenland in te voeren : 2.000 Ton ter waarde van 800.000 fr. worden op beëindiging van de gouverneur van Antwerpen aangekocht, en tegen vaste prijzen in distributie gebracht¹⁴².

Ook nog tijdens de maand maart wordt de wet op de vrije invoer van granen en grutten verlengd¹⁴³. Er wordt ook bij nieuwe wet vrijstelling van rechten verleend bij de invoer per schip van voedingsprodukten en er wordt verbod opgelegd om nog aardappelen en aardappelmeel te gebruiken in de distilleerderijen¹⁴⁴.

Deze opsomming, die niet limitatief is, toont duidelijk aan dat een versnelling in het nemen van beslissingen samenviel met de oproerige gebeurtenissen van begin maart.

139. id., annexe XXV - StvVI. 4 maart 1847.

140. id., annexe XI en MB 8 maart 1847, nr. 67.

141. id., annexe XII en MB 14 maart 1847, nr. 73.

142. MB 1847, *Rapport au Roi*, a.w. blz. 2130. De operatie gaf aanleiding tot een deficit van slechts 66.930 fr. die door de schatkist gedragen werd.

143. id., annexe XIII.

144. id., annexe XVII.

De haast waarmee zulke wetten worden doorgedrukt blijkt duidelijk : MALOU dient het wetsontwerp in op 8 maart, en ondanks de bemerking van een paar kamerleden dat men toch graag eerst over een gedrukt rapport zou beschikken, wordt de wet op 9 maart eenparig door de Kamer goedgekeurd !

Op 18 maart wordt de wet ook door de Senaat goedgekeurd. (zie L. HYMANS, *Histoire parlementaire de la Belgique de 1831 à 1880.*, Tome II, Bruxelles 1879, blz. 536 en 586.

Verscheidene belangrijke beslissingen zouden ook nog in de volgende maanden genomen worden¹⁴⁵.

Het is hierbij niet alleen het aantal en de omvang van de beslissingen die opvallen, maar ook de aard ervan.

Er moesten heel wat principiële stellingen overwonnen worden om af te breken met protectionistische gewoonten en vooral om af te wijken van niet-interventionistische credos.

Alleen het besef dat de toestand dramatische wendingen aan het nemen was, kon hiertoe doen besluiten¹⁴⁶.

Het stadsbestuur van Brugge had wellicht niet overdreven toen het de dag van het oproer schreef : «Il faut opposer une digue à la marche toujours envahissante d'un fléau qui menace de nous engloutir»¹⁴⁷.

In ieder geval was ook hier het Brugse oproer een niet te onderschatten revelator geweest.

De geleverde inspanningen vanwege de nationale instanties zouden echter nog onvoldoende zijn om o.m. de speculatie en de sterke prijsstijgingen van de granen tegen te gaan. Verscheidene gemeenten, waaronder Brugge, grepen in om de speculatie verder in te tomen en door dirigistische tussenkomsten de prijs van de granen - en dus van het brood - op zo draaglijk mogelijke niveaus te houden. Dit hangt echter nauw samen met de interventies nopens de broodbevoorrading aan de armen tegen gesub-

145. O.m. : - wet van 6 mei 1847 : 300.000 fr. toelage voor het planten van aardappelen.

- mei 1847 : bijzondere maatregelen ten gunste van de katoenfabrieken in Gent (M.B. 1847, blz. 2132).

146. A. VERMEERSCH, o.c. blz. 97 is tot een zelfde conclusie gekomen wat betreft de houding van de nieuwsbladen : «Al deze wanordelijkheden vegen in de pers met één ruk alle ontwijkende overwegingen weg. Nu luidt de vraag niet meer : «Wat zal het volk eten ?» maar wel : «Het volk moet te eten krijgen het koste wat het wil». Alle bladen zijn het er over eens dat het rumoer een honderrefleks was die onvermijdelijk was geworden».

147. SAB - copies lettres expédiées 1847 : brief van 2 maart 1847 aan minister de Theux.

sidiëerde prijs en we behandelen beide aspecten na elkaar in een volgend hoofdstuk.

c) Overheidsmaatregelen voor werkverschaffing.

De zorg van de overheid beperkte zich niet tot prijsregelende interventies. De overtuiging bestond en werd steeds opnieuw bevestigd, dat het voordeliger en nuttiger was de uitvoering van werken te stimuleren en de noodlijdenden een loon te laten verdienen, dan te moeten aalmoezen uitreiken¹⁴⁸.

Daarom werden vanaf 1845 bijzondere budgetten gestemd om grote werken uit te voeren, o.m. voor de spoorwegen en de waterwegen en werden ook belangrijke maatregelen genomen ter ondersteuning van een aantal nijverheden¹⁴⁹, ook al werd wat dit laatste betreft te dikwijls verkeerd geïnvesteerd in ten dode opgeschreven nijverheden (de artisanale huisweverij en -spinnerij bijvoorbeeld) en onvoldoende in toekomstgerichte activiteiten¹⁵⁰.

Vanaf 1846 werden in stijgende mate infrastructuurwerken uitgevoerd. Half 1847 kon men o.m. reeds op volgende investeringen wijzen :

voor de spoorwegen	23.787.382,-
voor de rijks en provinciebanen	3.478.875,-
voor de buurtwegen	537.000,-
voor andere werken	3.829.087,-
	<hr/>
	31.632.339,- fr. ¹⁵¹

148. MB - *Rapport au Roi*, a.w., annexe III, *Circulaire de Mr. de THEUX aux gouverneurs du Brabant, du Hainaut et des deux Flandres* : «Le travail est préférable à l'aumône et procurer de l'ouvrage aux populations désoeuvrées, c'est préserver leur moralité en même temps qu'assurer leur subsistance».

149. MB - *Rapport au Roi*, a.w. is eveneens een goede eigentijdse bron noemenswaardig voor de initiatieven voor werkverschaffing, vooral de annexes XXII, XXIII en XXIV.

150. Om zich hiervan te overtuigen, moet men JACQUEMYNS, a.w. herlezen.

151. MB 1847, *Rapport au roi.*, annexe XXI, XXIII, XXIV.

Dit waren aanzienlijke bedragen voor de tijd, en het was met een duidelijke voldoening dat de ontslagnemende regering de Theux in Augustus uitgebreid relaas gaf van alle werken die zij over gans het grondgebied, en meer bepaald in Oost- en West-Vlaanderen had doen uitvoeren of die nog in uitvoering waren.

Begin 1847 werden twee voor het Brugse belangrijke openbare werken goedgekeurd: de normalisatie van de waterlopen ten Zuiden van Brugge (met het doel 25.000 ha van regelmatige overstroming te vrijwaren) en de sectie Damme - Sint Laureins van het Kanaal Zelzate - Noordzee. Ondanks de sterke oppositie van de Oostvlaamse kamerleden die het totaal voorzien krediet van 2 miljoen fr. bij prioriteit naar het kanaal van Schipdonk op Oostvlaams grondgebied wilden zien gaan, werden beide werken voor een totaal bedrag van 720.000 fr. goedgekeurd.

Het was niet toevallig dat de beslissing na een lang en geargumenteerde debat precies op 4 maart 1847 viel: ook bij deze aan gelegenheid was het oproer niet onbesproken gebleven en ook niet zonder invloed¹⁵².

Opnieuw kunnen we vaststellen dat vanaf maart ook op het gebied van de openbare werken een stroomversnelling plaats vindt. Bij zoverre dat de regering enkele maanden later durft te gewagen van een bijna volledige tewerkstelling, zelfs in het probleemgebied West- en Oost-Vlaanderen¹⁵³.

Een schaduwzijde hierbij, die door de tijdgenoten goed werd gevoeld, was het gebrek aan werkverschaffende activiteit die te Brugge door het stadsbestuur of de privé-sektor kon worden aangebracht. In het jaarverslag 1847 en 1848 van de stad Brugge

152. *Annales parlementaires*, 1847, blz. 1013, zitting van 4 maart 1847, de brugse volksvertegenwoordiger MAERTENS: «En terminant, je conjure la Chambre d'accorder le plus tôt possible le crédit demandé. Vous savez ce qui se passe dans ma localité. Le moyen d'y mettre un terme, c'est de faire exécuter des travaux à Bruges, où la misère est si grande».

153. MB 9 aug. 1847 - *Rapport au Roi*, a.w., blz. 2132: «Les circonstances sont déjà tellement changées, qu'aujourd'hui les bras manquent à plusieurs travaux publics même dans les Flandres».

treffen we geen noemenswaardige plaatselijke openbare werken aan die als gevolg van de crisis zouden aangevat zijn.

Daarentegen werd met grote waardering gehandeld, zowel door de overheid als in de kranten, over ieder privé initiatief dat werkverschaffing kon meebrengen.

Het voornaamste was de oprichting door bankier Felix Dujardin¹⁵⁴ van een tekstielabriek buiten de Gentpoort : onmiddellijk werden hem belangrijke fiskale voordelen toegezegd¹⁵⁵.

De oprichting door de gebroeders Grossé van een atelier voor zijdewevers en van een zijdeworm-kwekerij werd door het stadsbestuur aangemoedigd : een oppervlakte stadsgrond buiten de Ezelpoort werd hun gratis ter beschikking gesteld¹⁵⁶.

De nationale nijverheidstentoonstelling van 1847 werd beschouwd als een belangrijke gelegenheid om de Brugse artisanale en industriële activiteiten te promoveren, en het schepencollege stuurde afgevaardigden uit naar de Brugse firma's om ze persoonlijk aan te moedigen tot deelname¹⁵⁷.

Erg veel kwam er dus plaatselijk niet uit de bus, ondanks de goede wil en bedoelingen. Dit laatste kwam onder meer tot uiting door de stichting enkele dagen na het oproer van de «Cercle Commercial et Industriel» die, naast de meer officiële (en gescleroseerde) Kamer van Koophandel, een voorname rol van aanmoediging in het handels- en industrieel leven op zich wou ne-

154. Felix DUJARDIN, bankier en industrieel (1769-1848), echtgenote Sabot Franciska, woont Eekhoutstraat C17-48.

155. SAB - notulen GR 27 - 29 maart 1847 : DUJARDIN zal een premie ontvangen gelijk aan de kaarechten die hij zal betalen voor alle materialen, kolen, grondstoffen en afgewerkte produkten met betrekking tot zijn nieuw bedrijf. Wat later, bij beslissing GR van 16 sept. 1848 zal hij ook vrijstelling van octrooirechten bekomen op de door hem aangekochte steenkool.

Zowel voor deze hulp als voor de hiernavolgende ten gunste van GROSSÉ, - en het zijn de twee enige beslissingen van dien aard in 1847 - wordt de gemeentelijke beslissing genomen een paar weken na het hongeroproer.

156. Gem. Br. deel 4, jaarverslag 184 , blz. 177 en notulen gemeenteraad blz. 52 en 63.

157. SAB - Industrie nationale - Exposition de 1847.

men. Vanaf de stichting telde de nieuwe vereniging 125 leden en het voorzitterschap werd - hoe kon het anders - toevertrouwd aan de meest dynamische onder hen : Felix Dujardin¹⁵⁸.

d) Caritatieve hulpverlening.

Waarin men te Brugge in ieder geval niet ten achter bleef was in het verlenen van steun aan de behoeftigen.

1. Partikuliere hulp.

De partikuliere hulpverlening werd bijna dagelijks in de pers aangewakkerd en de vindingrijkheid van de burgerij werd op lof en felicitaties onthaald.

De geldinzamelingen en loterijen waren overtafrijk. Café «De Koornmarkt» op de Markt was hiervan één der in het oog lopende aktiviteitscentra¹⁵⁹.

De officieren van het Brugs garnizoen leverden een halve dag soldij in voor de noodlijdenden¹⁶⁰.

Burggraaf de Nieulant onderhield gans de winter 50 behoeftige families op Sint-Andries, de gemeente waarvan hij burgemeester was¹⁶¹.

Pastoor Van Coillie van Sint-Gillis besteedde persoonlijk 900 fr. per week aan het uitdelen van soep aan de behoeftigen van zijn parochie¹⁶².

158. NdFl. 13 en 30 april 1847.

De «Cercle Commercial et Industriel» of «Kring voor Handel en Nijverheid van het arrondissement Brugge» zou bijna honderd jaar blijven bestaan, weze het met hoogten en laagten. In 1941 kwam uiteindelijk een fusie tot stand met de Kamer van Koophandel. (zie : Caemere van Negotie en de Commerce van Brugghe 1667 - 1967, Brugge 1967, blz. 65).

159. JdBr. o.m. 29 januari en 3 februari 1847 en GvBr. 10 maart 1847.

160. JdBr. 23 januari 1847.

161. JdBr. 28 januari 1847 - Burggraaf de NIEULANT (1792-1874) is op dat ogenblik ook provincieraadslid. Zie : L. SCHEPENS a.w. blz. 468.

162. E. REMBRY, *De bekende pastoors van Sint-Gillis te Brugge*, Brugge 1890-96, blz. 549.

Fredericus VAN COILLIE (1804-1884) pastoor-deken van Sint-Gillis (van 1841 tot 1882).

Talrijk waren de partikulieren, o.m. bij de geestelijkheid die bons ondertekenden waarmee de behoeftigen bij hun bakker brood konden halen¹⁶³.

De inwoners van de Sint-Jansstraat en de Sint-Walburgastraat betaalden 30 behoeftigen om de sneeuw in hun straten weg te ruimen¹⁶⁴!

Ridder Peers-Dupectiaux deelde brood, wortelen en aardappelen uit aan veertig families¹⁶⁵.

De brooduitdelingen werden door talrijke verenigingen als een vaderlandse plicht beschouwd. Zo deden bvb. de Schuttersgilde van Sint-Sebastiaan¹⁶⁶, de maatschappij Burgerwelzijn¹⁶⁷ en vele anderen dergelijke brooduitdelingen.

Voorbeelden werden aangehaald van eigenaars die beslist hadden om extra herstellings- en onderhoudswerken te laten uitvoeren door zoveel mogelijk arbeiders¹⁶⁸.

Ook de leden van de gemeenteraad toonden het goede voorbeeld : zij verzaakten aan hun zitpenningen voor 1847 (1800 fr.) die werden besteed aan de armenzorg¹⁶⁹.

Een lid van de gemeenteraad - we konden zijn naam niet achterhalen - deed persoonlijk nog een extra-inspanning : hij schonk 3.000 fr. om het pension te betalen voor jeugdige bedelaars die ondergebracht werden bij landbouwers in het Brugse¹⁷⁰.

163. Dit gaf trouwens bij herhaling aanleiding tot het in omloop komen van namaak-bons, o.m. ten nadele van de onderpastoors DELRUE (St.-Salvators) en CLAERHOUDT (St. Walburga) zie : GvBr. 15 maart 1847 en JdBr. 1 mei 1847 en RAB Corr. Rechth. 1847, de dossiers over de daders van deze bons.

164. JdBr. 23 januari 1847.

165. JdBr. 8 januari 1847.

Ridder PEERS (1804-1895) op dat ogenblik nog provincieraadslid, zal bij de verkiezingen van 1848 tot liberaal volksvertegenwoordiger verkozen worden. Zie : L. SCHEPENS, a.w. blz. 541.

166. JdBr. 30 januari 1847.

167. JdBr. 2 februari 1847.

168. GvBr. 5 maart 1847.

169. Gem. Br., Deel 4 - begrotingen en rekeningen 1846 - 1847.

170. Gem. Br., Deel 4, blz. 481.

E.H. De Foere¹⁷¹ liet een deel van zijn parlementaire vergoeding vallen ten voordele van de armen, voorbeeld dat ook door andere parlamentsleden gevolgd werd¹⁷².

De ganse periode gaf overtalrijke voorbeelden van steun- en hulpverlening, die naar onze maatstaven paternalistisch en te uitsluitend menslievend lijken, maar die voor de tijd toch een zeer belangrijk élan van solidariteit betekenden.

Het gezelschapsleven - toneelopvoeringen, bals, feesten, tombolas - stond praktisch uitsluitend in het teken van menslievende akties. Grote nationale en plaatselijke geldinzamelingen brachten belangrijke sommen op, waarbij minder getroffen gebieden - en o.m. de Waalse provincies - aanzienlijke bedragen stuurden naar «de Vlaanders»¹⁷³.

De totaliteit van de privé hulp heeft zonder twijfel, en vooral dan in de meest cruciale periodes, een aanzienlijke bijdrage geleverd tot het bestrijden van de hongersnood en tot het lenigen van ellende die te algemeen was geworden om nog alleen door de officiële instanties te worden bestreden.

2. Privé-organismen.

Naast de aanzienlijke partikuliere hulpverlening, die meestal rechtstreeks aan de hulpbehoevenden werd verstrekt, kwam in 1847, nog meer dan voordien, een veralgemeende en georganiseerde steun-verlening op gang vanwege privé-organismen.

Zo werd er melding gemaakt van de Koninklijke Maatschappij voor Menschlievendheid - die aan de arme Vlamingen die in de hoofdstad werden opgepakt en terug naar hun gemeente werden gestuurd, een gift van 3 fr. per persoon meegaf¹⁷⁴.

171. Leo DE FOERE, priester en politicus (1787-1851) - Nationaal Biografisch Woordenboek III-313.

172. JdBr. 7 januari 1847.

173. Een aantal voorbeelden bij G. JACQUEMYNS, a.w. blz. 311-312.

174. StvVI. 4 maart 1847.

De Société Générale organiseerde een openbare inschrijving waar ze als eerste 30.000 fr. voor stortte en opende inschrijvingslijsten in al haar kantoren¹⁷⁵.

Maar vooral namen de bisschoppen van Brugge en Gent het initiatief tot oprichting van een «comité central de secours»¹⁷⁶ die de inzameling van gelden organiseerden. Koning Leopold schonk 20.000 fr. aan deze hulpactie¹⁷⁷.

Voor West-Vlaanderen deed bisschop Boussen¹⁷⁸ een plechtige oproep op 14 januari 1847¹⁷⁹, waarna hij een provinciale commissie installeerde die het ophalen en verdelen van de giften zou op zich nemen¹⁸⁰. Dit «comité provincial de secours» had zijn zetel te Brugge en van daaruit werd hulp verleend aan alle West-vlaamse gemeenten. De steungelden werden voor de twee derden bij de Brugse burgerij ingezameld: de lijst van de bijna 400

175. JdBr. 10 januari en 11 april 1847.

176. Zie hierover vooral de tot hertoe nog onbenutte archieven in Bisschoppelijk Archief Brugge (BAB) - dossier C 520.

JdBr. 23 januari 1847.

178. F.R. BOUSSEN (Veurne 1774 - Brugge 1848). Over hem o.m. B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Het bestuur van Mgr. Boussen in*: *Collationes Bruggenses* 1948, blz. 298-302.

179. «Appel à la charité des riches du diocèse de Bruges et des autres diocèses de la Belgique» (zie o.m. JdBr. 16 januari 1847) - originele tekst in BAB - C520.

180. Deze commissie voorgezeten door Jean de CROESER-VAN CALOEN (provoost Ed. Confrerie H. Bloed in 1837) bestond uit de heren Felix DUJARDIN - PAVOT, Jean-Bapt. VAN OCKERHOUT-VAN CALOEN (provoost Ed. Confrerie H. Bloed in 1846) Charles VAN STEENKISTE - RETSIN en de kanunniken J.O. ANDRIES en D. HEENE. - Het valt hierbij op dat de bisschop het initiatief duidelijk door iedereen wilde aanvaard zien, en hiervoor twee leden van liberale strekking - weliswaar pratikerende katholieken en zeer gematigde liberalen - in het comité opnam: Felix DUJARDIN en Charles VAN STEENKISTE. Kanunnik Jozef O. ANDRIES (1796-1886) was de actieve secretaris van de commissie.

De alomtegenwoordigheid van J.O. ANDRIES en C. CARTON, en in mindere mate van D. HEENE, op alle fronten van de intellectuele en caritatieve bedrijvigheid te Brugge is opmerkelijk.

Brugse donateurs is een waarachtige «who is who» van de bezittende groep rond de eerste helft van de negentiende eeuw, netjes en hiërarchisch op een rijtje gezet naar gelang het belang van hun giften.

Op enkele weken tijd werd meer dan 80.000 fr. te Brugge ingezameld (ter vergelijking : Kortrijk leverde 9.860 fr. en Oostende 7.240 fr.). Hiervan werd slechts 33.600 fr. te Brugge besteed : het overige ging naar de kleine steden en de landelijke gemeenten die in nog veel grotere nood verkeerden dan de provinciehoofdstad¹⁸¹.

3. Het bureel van weldadigheid.

De normale verdeler van steun aan de noodlijdenden was in alle omstandigheden, het Bureel van Weldadigheid. Het spreekt vanzelf dat het ook in crisisperiodes als eerste en voornaamste steunverlener op de bres stond.

Brugge had het voorrecht over een relatief bemiddeld bureel van weldadigheid te beschikken, met als gevolg dat er met ruime maat hulp werd uitgedeeld.

181. SAB-Actes de bienfaisance-Soulagement des malheureux de la Flandre Occidentale, 1848. Hierin vinden we een kleine fascicule :

Compte-rendu des opérations du comité provincial de secours, établi à Bruges, pour le soulagement des malheureux de la Flandre Occidentale, publié en vertu de l'article 9 de ses statuts, année 1848, Bruges, imprimerie A. Bogaert, 16 blz. (De tabel van de ingezamelde giften slaat waarschijnlijk op de inzamelingen tijdens 1847. De vermelding van de gift van de Koning wijst in deze richting, tenzij hij in '48 nogmaals zelfde gift deed.)

De «Archives du comité provincial de secours, établi à Bruges, pour le soulagement des malheureux de la Flandre Occidentale» dat door JACQUEMYNS als bron wordt vermeld, hebben we op het SAB niet teruggevonden : wel enkele fragmenten, in bovengemeld dossier.

- Het BAB heeft de originele stukken van het comité bewaard onder nr. C520, voor wat betreft het jaar 1847.

In de gemeenteraad liet gemeenteraadslid Coppieters¹⁸², tevens voorzitter van het Bureel van Weldadigheid niet na om er op te wijzen welke grote inspanningen er geleverd werden : van december 1846 tot einde februari 1847 was er o.m. 250.000 kg. steenkool en 40.000 fr. in speciën onder de Brugse hulpbehoevenden verdeeld¹⁸³.

Over het jaar 1847 zou het Bureel van Weldadigheid voor 142.484,80 fr. steun aan de 21.552 hulpbehoevenden verlenen¹⁸⁴.

Dit was aanzienlijk meer dan in de vorige, nochtans ook moeilijke jaren, hoewel het dan toch amper per persoon de tegenwaarde van 16 broden vertegenwoordigde. Het was dan ook niet verwonderlijk dat dit volstrekt onvoldoende bleek.

e) De inspanningen van het stadsbestuur.

Als laatste, maar niet minst belangrijke hulpverlener kwam dan het gemeentebestuur¹⁸⁵.

De stad had jaarlijks tussenkomsten te doen voor de begrotingen van het Bureel van Weldadigheid, van het Bedelaerswerkhuis en

182. J.B. COPPIETERS TWALLANT (1806-1860), zoon van burgemeester J.B. COPPIETERS, schoonzoon van volksvertegenwoordiger Charles COPPIETERS-STOCKHOVE, later zelf ook volksvertegenwoordiger. (L. SCHEPENS, o.c. blz. 431) ; woont Sint Jansstraat A3-3.

183. SAB - gemeenteraad, notulen 4 maart 1847.

184. Gem. Br., deel 4, jaarverslag 1847, blz. 463.

185. Voor gans dit hoofdstuk baseren wij ons op : «Crise des subsistances 1847 - Rapport fait au conseil communal le 1er septembre 1847» in : Gemeentebld Brugge, deel 4, blz. 191-220.

Originele tekst in handschrift in : SAB - Résolutions du conseil communal n° 20 (1846-1847) blz. 202 en volgende. G. JACQUEMYNS, a.w. heeft zijn verhaal wat Brugge betreft eveneens op dit rapport gesteund, hoewel hij het niet expliciet als bron vermeldt. Dit rapport is van een belangrijke documentaire waarde, zowel omwille van de nauwkeurige cijfergegevens als van de argumentaties en beschouwingen die er aan toegevoegd zijn en die zeer goed het tijds-klimaat weergeven. Dit rapport toonde meteen aan hoe ernstig men de crisis in 1847 had aangevoeld : noch voor de vorige noch voor de volgende jaren zou men de noodzaak voelen om een gelijkaardig rapport op te maken.

van verschillende andere vormen van caritatieve hulpverlening. Het jaar 1847 zou al deze vormen van betoelagingen op veel hogere cijfers brengen dan de vorige jaren.

Maar toen op het hoogtepunt van de crisis deze tussenkomsten nog onvoldoende bleken en de gewone tegemoetkomingen van het Bureel van Weldadigheid, zelfs bijgestaan door de particuliere hulpverlening niet meer volstonden, voegde de stad er eigen initiatieven aan toe.

Deze initiatieven zijn belangrijk geweest, en strekken zich over een bredere periode uit dan de hier behandelde. Wij houden het hier bij de activiteiten onmiddellijk vóór en na het hongeroproer van maart 1847 en bij de evolutie die ingevolge het oproer hierin merkbaar is.

1. Soep uitdelingen.

Een maatregel van de regering, namelijk het verstrekken van bijzondere toelagen voor de hulp aan de crisis-gebieden,¹⁸⁶ was aanleiding tot een eerste vorm van rechtstreekse stadstussenkomst: het organiseren van gratis soep bedelingen. De stad Brugge ontving een toelage van 15.000 fr. en er werd beslist hiervan 8.000 fr.¹⁸⁷ ter beschikking te stellen van een comité dat op initiatief van de bisschop was opgericht en gratis soepbedelingen per wijk zou bezorgen¹⁸⁸.

De eerste distributie had plaats op 23 januari 1847 en 1800 armen werden van soep voorzien¹⁸⁹.

186. Wet van 20 dec. 1846: toelage van 1.500.000 fr. te verdelen over de getroffen gebieden.

187. SAB - GR - notulen 21 januari 1847: 5.000 fr. gestemd. In zitting GR van 27 en 29 maart 1847 werd nog een bijkomende toelage van 3.000 fr. gestemd.

188. NdFl. 16 januari 1847.

189. Het comité bestond uit de dames Felix DUJARDIN-SABOT, Charles SERWEYTENS-DE MERCX, gravin de la SERNA, VAN DER HOFSTADT-DUJARDIN, GODDYN-DEVAUX, RYELANDT en kanunnik D. HEENE en priester C. CARTON. Dames uit klerikale en liberale middens dus.

De bedeling zou doorgaan tot 25 april 1847. In totaal werd 274.300 liter soep bedeed, op vierentwintig verschillende plaatsen in de verscheidene stadswijken. Hiervan werd 233.177 liter gratis bedeed en 41.123 liter verkocht tegen 7 centimes per liter.

De totale uitgave bedroeg 19.831,99 fr.. Behalve de 8.000 fr. stadstoelage, werd ze bestreden door een bijdrage van het Weldadigheidsbureel (6.788 fr.), de verkoop (2.845 fr.) en bijzondere giften (2.197 fr.)¹⁹⁰.

2) Broodbons.

Reeds vóór het oproer van begin maart had de gemeenteraad van Brugge beslist om naast de soepbedelingen ook toelagen op de prijs van het brood te verstrekken.

Een commissie had zich namelijk tijdens de maand februari beraaden over de vraag : «Wat kunnen we nog als bijkomende hulpverlening doen ?»¹⁹¹.

Drie mogelijkheden waren onderzocht geworden.

De eerste was het financieren van buitengewone werken : men zou aldus de noodlijdenden aan het werk kunnen zetten en hun een loon uitbetalen. Dit bleek echter weinig zin te hebben : er waren geen plannen voor werken van enige omvang die op korte termijn konden in gang gezet worden¹⁹².

De tweede was het uitdelen van gelden aan degenen die voorwerpen in pand hadden gegeven bij de Berg van Barmartigheid.

Maar deze mogelijkheid werd afgewezen, omdat ze de hulpbehoevenden wel hun panden kon doen vrijkopen, maar hun daarmee nog niets te eten gaf, tenzij ze het vrijgekomen voorwerp onmiddellijk opnieuw zouden verpanden.

190. Gem. Br., deel 4, Rapport *Crise des subsistances*, blz. 192-194.

191. SAB - GR 27 februari 1847.

192. Gem. Br., Deel 4, blz. 40, lezen we dat wel kleinere werken werden uitgevoerd. Zo werd 1.000 fr. betaald aan een extra-ploeg voor buitengewone sneeuwruiming.

De derde mogelijkheid werd uiteindelijk weerhouden : men zou dagelijks 5.000 broodbons uitgeven ter waarde van 6 centimes, waarmee dan bij de bakkers een kg. brood aan verminderde prijs kon worden gekocht.

Indien men dit 2 maanden volhield, zou dit 18.000 fr. kosten.

Gelet op de te vrezen verdere stijgingen van de broodprijzen verwachtte men zelfs een uitgave van 30.000 fr.¹⁹³.

Er bleef echter slechts 9.000 fr. over van de regeringstoelage, en aangezien men niet van oordeel was dat men hiervoor de gemeentelijke kas kon aanspreken, werd beslist een bijkomende rijkstoelage van 15.000 fr. aan te vragen¹⁹⁴.

Op 2 maart 1847 werd een delegatie van de stad ontvangen bij gouverneur en minister De Muelenaere, teneinde zijn steun voor deze vraag te bekomen. Dezelfde avond, terwijl het oproer reeds woedde in de straten van de stad, kwam de gemeenteraad samen om, als gevolg van de steun toegezegd door de gouverneur, een delegatie aan te stellen.

De raadsleden J.B. Coppieters (tevens voorzitter van het Bureel van Weldadigheid) en de te Brussel goed bekende Joseph Van der Linden¹⁹⁵ zouden 's anderendaags naar de hoofdstad afreizen om er, samen met burgemeester de Pelichy - die te Brussel vertoefde - het Brugge verzoek te gaan bepleiten¹⁹⁶.

193. SAB - copies lettres expédiées 1847 - brief van 2 maart 1847 gericht aan de Theux (expeditie nummer 18986).

194. SAB - cfr. voetnoot 202 : «Comme l'administration et les habitants ont épuisé toutes leurs ressources pour alléger le sort du pauvre, il n'est guère possible que le conseil songe à l'exécution de la mesure, si le gouvernement n'intervient pas dans la dépense.»

195. Joseph VAN DER LINDEN (1798-1877) woonde te Brugge in het Krom Genthof F3-33 en was sedert 1840 de hoogste ambtenaar van het ministerie van financiën met standplaats Brugge : directeur van de schatkist. Sedert 1846 was hij liberaal gemeenteraadslid van Brugge. Het is dezelfde Joseph VAN DER LINDEN die in 1830 lid was van het Voorlopig Bewind.

In 1850 verliet hij Brugge voor Mons. (over hem, zie : DU BUS DE WARNAFFE en C. BEYAERT, *Le Congrès National, Biographies des membres du congrès national et du gouvernement provisoire 1830-1831*, Bruxelles-Paris 1930.

196. SAB - notulen gemeenteraad 2 maart 1847.

De Theux¹⁹⁷ ontving hen vriendelijk maar het antwoord bleef vaag : hij wou eerst de gouverneur raadplegen. De twee raadsleden spoorden derhalve met spoed terug naar Brugge, hiervoor zelfs een afspraak met de minister van openbare werken aan burgemeester de Pelichy alleen overlatend, om in de vooravond opnieuw hun opwachting te gaan maken bij De Muelenaere.

Deze beloofde hun formeel dat hij zou aandringen op toezegging van de 15.000 fr., maar 's anderendaags moest hij het ontgoochelende bericht meedelen dat de regering waarschijnlijk niets meer zou geven¹⁹⁸.

Met deze gegevens voorhanden, kwam de gemeenteraad de avond van 4 maart opnieuw bijeen. Het oproer had ondertussen de gemoederen geschokt. Men besliste dan ook dat, ondanks de weigering van de regering, het idee «broodbons» toch zou worden uitgevoerd, en de stad dit zelf zou financieren¹⁹⁹.

Enkele dagen later zou de regering dan toch - ook onder druk van de oproerbewegingen en na een nieuwe delegatie uit Brugge ontvangen te hebben²⁰⁰ - nog een extra inspanning doen : de stad Brugge ontving 10.000 fr. bijkomende toelage²⁰¹. Op enkele dagen tijd werd de bedeling georganiseerd²⁰². Er zouden dagelijks

197. Graaf Barthelemy F. DE THEUX DE MEYLANDT (1794-1874), Biographie Nationale XXIV-323.

198. DE THEUX zag weinig heil in dergelijke betoelagingen die niets fundamenteels oplosten en het de gemeenten te gemakkelijk maakten. Zie : *Annales Parlementaires 1847*, blz. 782, zitting 11 februari 1847 : «qu'on ne vienne pas d'autorité ou de force arracher au gouvernement des subsides, les lui faire accorder imprudemment et légèrement. C'est à quoi il ne consentira pas».

199. SAB - GR, notulen 4 maart 1847.

200. SAB - GR, notulen 11 maart 1847 : de onlangs schepen geworden Louis DE LESCLUSE (1807-1858) en het onlangs verkozen gemeenteraadslid Jules BOYAVAL (1814-1879) worden naar minister-president de THEUX gestuurd «pour savoir les mesures que le gouvernement a cru devoir prendre pour l'approvisionnement du pays». (over L. DE LESCLUSE, L. SCHEPENS, a.w. blz. 459 en over J. BOYAVAL, *Journal de Bruges* 14/15 en 18 september 1879).

201. SAB - GR, notulen 13 maart 1847.

202. SAB - GR, notulen 11 maart 1847.

(behalve 's zondags) aan de behoeftigen 8.000 bons worden verkocht à 32 centimes. Hiermee konden zij dan bij hun bakker 1 kg tarwebrood van derde kwaliteit kopen, dat 38 ct. kostte.

Het succes van de maatregel was zo groot dat men weldra met 8.000 bons per dag niet genoeg had en meteen ook een enorme stroom van koperen nikkeltjes de stadskas kwam binnengestroomd : 2.016.960 centimes de eerste twee weken ²⁰³.

Men wijzigde dan ook vlug het systeem en voortaan werden de bons gratis uitgedeeld, zodat men met de bon de overige 32 ct. per brood rechtstreeks aan de bakker betaalde.

De belangstelling voor de broodbons steeg naarmate de prijs van het brood steeg. Want zo 38 ct. reeds als een uitzonderlijk hoge prijs werd beschouwd - zo hoog dat het een oproer had veroorzaakt - dit was nog niet het einde. In april steeg de prijs tot 43 ct., zodat de stad 11 ct. per brood moest bijpassen²⁰⁴.

Dan nog mocht men zich te Brugge gelukkig achten, want in andere steden, zoals Doornik, Brussel, Luik of Leuven, steeg de prijs tot 50 en zelfs 54 ct. per brood.

De stad schreef terecht de relatief mindere stijging toe aan haar tussenkomst op de graanmarkt, zoals we hierna zullen zien.

De broodbons-operatie gaf derhalve aanleiding tot een veel belangrijker uitgave voor de stad dan aanvankelijk was begroot. Had men, vóór het oproer, gedacht hieraan 18.000 fr. te spenderen - en op voorwaarde dat dit op kosten van de regering ge-

203. JdBr. 20 maart 1847 had kritiek op het systeem : om de bon met de 6 cent. vermindering te kunnen krijgen moest men soms tot twee uur in de rij staan, meldde de krant. Het totale broodverbruik werd op 25.000 kg. per dag geschat. Hiervan werd van half april tot half juni tussen de 8 à 10.000 kg. bij middel van de broodbons aangekocht. (Gem. Br. deel 4, Rapport Crise de subsistances 1847, annexe nr. 1).

204. In feite 10 ct. omdat overeengekomen werd met de bakkers dat ze op de broodbons 1 ct. van de officiële prijs lieten vallen.

beurde - dan gaf men uit de stadskas uiteindelijk 63.780,63 fr. uit waarmee 805.566 broden tegen goedkoper prijs werden verkocht²⁰⁵.

Ook hier had het oproer duidelijk de gemoederen wakker geschud en tot uitgaven doen beslissen die tot de 2de maart niet voor mogelijk werden gehouden.

Het stadsbestuur was zich trouwens bewust dat deze zware uitgave in de gegeven omstandigheden de losprijs was voor het verzekeren van de openbare orde : «Ce sacrifice a exercé une influence très heureuse sur l'esprit de notre population ouvrière, qui comprenait fort bien que l'administration ne pouvait continuer à supporter cette énorme charge, qu'à la condition expresse que la tranquillité publique ne fut point troublée»²⁰⁶.

3. Subsidies op de graanprijzen.

Gratis soep en broodbons sprongen voort uit de traditionele caritatieve ingesteldheid : de hulpbehoevenden rechtstreeks steun verlenen voor de essentiële levensbehoeften.

Daarentegen gaven de subsidies op de graanprijzen die voornamelijk te Brugge, Gent en Ieper zouden verleend worden, blijk van een wil tot interventionisme, die slechts in periodes van grote crisis mogelijk was. Dit ging immers in tegen de conservatieve handelsopvattingen.

Het was trouwens niet zonder strubbelingen dat de stad tot de formule kwam, waarbij zij graan aankocht aan een bepaalde prijs en bij voorkeur in het buitenland, om ze dan beneden die prijs

205. Ter vergelijking : de stad Gent nam een gelijkaardig initiatief tijdens dezelfde periode. Het aantal broden was nagenoeg gelijk : 872.612, en er werd 112.566,47 fr. aan besteed : een dubbel zo hoog bedrag als te Brugge, omdat de prijs van het brood er méér steeg en Gent minder inspanningen deed voor de vermindering van de graanprijzen (JACQUEMYNS, a.w. blz. 287).

206. Gem. Br., Deel 4, *Rapport des subsistances 1847*, a.w. blz. 214.

aan de bakkers van de stad te verkopen en zelfs enkele keren op de zaterdagmarkt te koop te bieden²⁰⁷.

Een echte dumping-praktijk dus.

Onder invloed van het oproer van 2 maart besliste de gemeenteraad eenparig een eerste proef te doen. Er werden 1416 hektoliter tarwe aangekocht bij de graanhandelaars Antoine en Jacques De Meulemeester, tegen een gemiddelde prijs van 37,07 fr. en verkocht tegen 32,70 fr., met een verlies voor de stadskas van 6.354 fr.²⁰⁸.

Dit was echter alleen onder druk van de oproertoestand mogelijk gebleken, want reeds op 27 maart besliste de gemeenteraad tot groot ongenoegen van het schepencollege en met 10 stemmen tegen 8 dit experiment stop te zetten²⁰⁹.

Een nieuwe verhoging van de graanprijzen, enkele dagen later, die de prijs van 1 kg. tarwebrood op de katastrofaal hoge prijs van 43 ct. bracht, deed evenwel de gemeenteraad tot inkeer komen, en op 17 april werd, met 18 stemmen tegen 5, beslist dat de stad tot nadere orde wekelijks tot 1500 hektoliter tarwe mocht aankopen om aan lage prijs te verkopen²¹⁰.

207. SAB - GR, notulen 11 maart 1847.

Naast deze gemeentelijke inspanning moeten we nog twee andere initiatieven vermelden :

- de inspanningen die gedaan worden door de gouverneur en het stadsbestuur om de landbouwers aan te moedigen met hun graan naar de zaterdagmarkt te komen en niet weg te blijven uit vrees voor mogelijke opstootjes (JdBr. 4 maart 1847, Impartial de Bruges 4 de Bruges 4 mars 1847, NdFl. 9 mars 1847, GvBr. 5 maart 1847 - SAB - Gemeenteraad, notulen 11 maart 1847 en SAB - copies lettres expédiées, expéditionr. 19056)
- de beslissing van een aantal graanhandelaars om geen graan meer aan te kopen op de binnenlandse markt, doch enkel in het buitenland, teneinde ook op die wijze het aanbod te doen toenemen, en waarbij zij zich tegenover mekaar verbinden om 100 fr. boete per hektoliter voor de armen te storten indien zij op aankoop van inlands graan betrappt worden.
(GvBr. 12 maart 1847 - NdFl. 15 mars 1847).

208. Gem. Br. Deel 4, Rapport crise des subsistances 1847, a.w. blz. 210-215.

209. SAB-GR, notulen 27 maart 1847.

Volgens NdFl. van 8 en 17 april 1847 waren het de zogenaamde «progressisten» of liberalen - met uitzondering van Ernest MARLIER - die in de gemeenteraad tegen de maatregel hadden gestemd.

210. SAB - GR, notulen 12 en 17 april 1847.

Zo groot was de schrik voor herhaling van het oproer, dat tussen 17 april en 17 juli, 9.890 hektoliter door de stad werd aangekocht te Cadzand, Groningen en Antwerpen en tegen een prijs werd verhandeld waarop bijna 10 fr. per hektoliter moest worden toege dragen :

9890 hl. à 43,11 per hl.	426.375,18 fr.
verkocht à 33,84 fr. per hl.	337.566,74 fr.

88.828,44 fr.

+ verlies maart 6.354,86 fr.

---

totaal verlies : 95.183,30 fr.²¹¹

Nogmaals moet hier worden herhaald dat, wat vóór 2 maart 1847 zelfs niet in overweging werd genomen, na die datum, eerst schoorvoetend en weldra met overtuiging als een probaat middel in de strijd tegen de levensduurte werd aangewend. De stad die in februari alleen caritatieve tussenkomsten overwoog, en dan nog voor zoveel deze niet op stadskosten maar met regerings-toelage konden gerealiseerd worden, kwam na het oproer van begin maart met belangrijke eigen middelen over de brug om, zelfs ten koste van de vrijheid van handel, op de prijzen van de granen te drukken.

Hoe omstreden een dergelijke maatregel was, kan men opmaken uit de uitgebreide verdediging van het systeem die het schepen-college in zijn rapport van 1 september 1847 neerschreef en waarbij het wilde aantonen dat deze uitgave zonder meer verrechtvaardigd was door de uitzonderlijke omstandigheden²¹².

211. Ter vergelijking : de stad Gent deed dezelfde operatie, van maart tot augustus 1847, met een verlies voor de stadskas van 42.792,01 fr. (zie JA-CQUEMYS, a.w. blz. 287).

212. Een andere vorm van prijsbeïnvloeding gebeurde voor het vlees : de octrooirechten werden van 10 op 6 % gebracht. We hebben geen becijferde gegevens gevonden over deze maatregel, die trouwens pas vanaf 5 juni 1847 in voege kwam en die we hier dan ook buiten beschouwing laten. (Gem. Br., deel 4, blz. 69).

4. Besluit.

De stedelijke tussenkomsten beliepen aldus alleen reeds voor de eerste helft van 1847 nagenoeg 200.000 fr. Het was vooral na het oproer van 2 en 3 maart dat in versneld tempo beroep werd gedaan op het krediet van de stad om aan de onmiddellijke en grote noden het hoofd te bieden.

De stad aarzelde niet, naast de uitzonderlijke leningen die zij in 1845 en 1846 reeds had aangegaan, opnieuw verschillende leningen op te nemen, enerzijds bij het Bestuur van de Burgerlijke godshuizen of bij het Bureel van Weldadigheid (tegen een intrest van 4 of 4 ½ %) of zelfs bij de bevolking (renteloze leningen) terwijl de belastingen verhoogd werden om de intrestlast te kunnen bestrijden en de schuld over de volgende jaren te kunnen aflossen²¹³.

Wanneer men daarbij nog de commerciële graanactiviteit voegt, die een omzet van bij de 480.000 fr. betekende (met een deficit van meer dan 95.000 fr.), dan kan men meten welke grote inspanningen het stadsbestuur zich op korte termijn getrooste en tot welke versnelling in de uitgaven het hongerooproer van begin maart aanleiding gaf²¹⁴.

Op 1 jaar tijd verhoogde de schuldenlast van de stad met 176.000 fr., hetzij met meer dan tien procent. De uitgaven veroorzaakt door de crisis bereikten een som die bijna de helft was van het totaal bedrag van de stadsbegroting : het grootste deel van deze uitgaven verscheen echter niet onder de gewone uitgaven, aangezien ze met buitengewone leningen werden gefinancierd²¹⁵.

213. Gem. Br., Deel 3, blz. 133 en Deel 4, blz. 313, 316, 320, 325, enz.

214. De stad beschikte over onvoldoende gelden om deze belangrijke operaties te financieren, en leende o.m. bij hoogdringendheid 100.000 fr. bij Felix DUJARDIN teneinde de aankopen te Antwerpen te kunnen betalen (SAB - copies lettres expédiées, brief van 11 mei 1847).

215. Gem. Br., Deel 4, - jaarverslag 1848, blz. 450.

Buitengewone leningen aangaan, niet om investeringen te financieren, maar gewoon om de bevolking te eten te geven : toppunt van onorthodox beleid ! Alleen het besef van de onhoudbaarheid van de toestand kon de verantwoordelijken tot deze beslissingen overhalen.

V. ALGEMENE CONCLUSIES.

A. Over het hongerooproer.

1. Het hongerooproer van maart 1847 te Brugge situeert zich in de lijn van de 18de en 19de eeuwse hongerooproeren die de stad heeft gekend : de arme bevolking, die haar toestand van geassisteerde aanvaardt, komt in opstand wanneer de prijsstijgingen niet meer voldoende worden opgevangen door de georganiseerde armenzorg. Ook al kan men bepaalde elementen aanduiden die de weg voor het oproer van Maart 1847 hebben geëffend (kleine relletjes, geruchten en babbels over graan-spekulanten, het uithalen van de «zwarte vlag», het pamflet Van de Castele) toch mag worden aangenomen dat het oproer zelf een spontane manifestatie was zonder voorbereiding, zonder leiders en zonder preciese doelstellingen.
2. Gelet op de Brugse antecedenten, is het niet ongewoon dat het eerste oproer in de reeks die in 1847 in België plaats vond, te Brugge ontstond. Het is daarbij aan te stippen dat Brugge zowel wat de graad van pauperisme aangaat, als wat betreft het volume van de hulpverlening, er beter aan toe was dan de meeste andere steden in Vlaanderen en vooral dan de plattelandsgemeenten : de uitgehongerde miserabele plattelandsbevolking bleek over het algemeen over weinig reaktievermogen meer te beschikken, daar waar bij de stadsbevolking toch nog een zekere reactie, een vorm van primair «sociaal verweer» mogelijk bleek.

B. Over de te Brugge genomen maatregelen.

1. Van zodra het oproer uitbreekt, worden een aantal maatregelen genomen : massaal inzetten van het plaatselijk militair garnizoen en de rijkswacht, aanhouden van een (beperkt) aantal betichten, uitvaardigen van een samscholingsverbod, straatverlichting de ganse nacht door en vooral inzetten van de armenmeesters die de ondersteunde bevolking tot afzijdigheid moeten dwingen.

De verschillende overheidslichamen houden tijdens de oproerdagen nauw met elkaar contact, en komen minstens twee maal bijeen om hun activiteiten te coördineren. De gouverneur speelt hierbij een actieve rol.

2. De maatregelen die vervolgens worden genomen om een herhaling van de onlusten te voorkomen zijn : het reorganiseren van het systeem der wijkmeesters, het uitdelen van gratis soep, het organiseren van broodverkoop aan verminderde prijzen, het ingrijpen op de graanprijzen. Deze maatregelen gaan samen met een uitzonderlijke inspanning van vrijgevigheid en weldadigheid vanwege alle instellingen en begoede burgers, waarbij een beweging van nationale solidariteit ten gunste van de beide Vlaanders wordt geaccentueerd.

C. Over de gewijzigde mentaliteit.

1. Naarmate men alle elementen bij elkaar brengt, komt men gaandeweg tot de vaststelling dat het Brugse oproer, (evenals de enkele opstootjes die elders volgen, tot aan het Gentse oproer in mei dat ook nogal wat stof doet opwaaien) een grotere invloed heeft uitgeoefend dan men er tot hertoe aan toekende. De publieke opinie en de verantwoordelijken kwamen plots tot het bewustzijn dat het zó niet verder kon, en dat deze nochtans relatief gemakkelijk ingetoomde revolutie de voorbode was van een echte revolutie die de gevestigde orde kon omver werpen.
2. Vandaar de volledig gewijzigde houding van het stadsbestuur vanaf 3 maart 1847 :
  - vóór die datum denkt men slechts op steunverlening voor zoveel dit met regeringstoelagen kan gebeuren ; na die datum neemt men initiatieven die aanzienlijke eigen uitgaven met een deficit van 200.000 fr. zullen meebrengen. Wat meer is, men neemt beslissingen (voor de broodbons, voor de aankoop van granen) zonder vooraf een budget te hebben vastgesteld. Het is duidelijk : «Eerst uitgeven, achteraf vaststellen wat het gekost heeft».
  - vóór die datum denkt men enkel in termen van caritatieve hulpverlening (gratis soep, broodbons), na die datum doet men iets - ondanks de heftige tegenstand van de beroepsmid- dens die in de gemeenteraad spreekbuizen hebben - die voor de tijd ongewoon is en waar zelfs de regering is voor terug- geschrikt : men koopt graan en verkoopt ze aan dumping-prij- zen. Men verwezenlijkt hierbij op enkele weken tijd een za- kencijfer dat bijna zo belangrijk is als de volledige jaarbe-

groting van de stad. Ook dit gebeurt zonder vooraf gemaakte begroting en wordt gefinancierd met inderhaast aangegane leningen.

3. Vandaar ook de aanzienlijk gewijzigde houding van de regering vanaf dezelfde datum :

— alle vroeger genomen beslissingen worden niet alleen bekrachtigd of verlengd, maar een aantal nieuwe wetten en koninklijke besluiten worden in versneld tempo uitgevaardigd.

Zij betekenen o.m. het definitief einde van de protectionistische politiek door hen zelf die er de kampioenen van waren.

— Voor het eerst beslist de regering rechtstreeks en op commerciële wijze in te grijpen in het marktmechanisme, door massale injectie van voedingswaren.

Op beide punten zal de politiek van de regering de Theux-Malou in de laatste maanden van haar bestaan, en onder druk van de omstandigheden, niet verschillend zijn van het meer progressistisch getinte kabinet Rogier dat de opvolging neemt.

4. Het blijkt dan ook een vaststaand besluit te mogen zijn dat in de opeenvolging van de gebeurtenissen die de economische crisis 1845-1850 hebben gekenmerkt, het oproer in Maart 1847 op een cruciaal en psychologisch geladen ogenblik voorviel, en hierdoor een traumatiserend effect had dat veel belangrijker was dan de feiten op zichzelf konden verantwoorden : de geest waarin men de crisis vanaf maart 1847 zou bestrijden, was gevoelig anders dan vóór die datum.

P.S.

Na het afwerken van onze studie verscheen :

Prof. Dr. J.A. VAN HOUTTE, **De geschiedenis van Brugge**, Tielt/Bussum 1982, waar wij blz. 498 het volgende lezen :

«Na een eerste hongerreel in maart 1846 kocht het stadsbestuur, tegen de zin van een deel van de Raad, graan op, dat met verlies werd verkocht.

In 1847 werden gedurende drie maanden 274.000 liter soep en 805.000 broodbonnen gratis aan behoeftigen verstrekt en werd het stedelijk octrooirecht op vlees verlaagd. (...).

In 1848 was de inzet van het garnizoen vereist om na twee volledige dagen een einde te maken aan ongeregelheden».

In feite heeft Van Houtte zich laten in verwarring brengen door G. JACQUEMYS, *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)*, Bruxelles 1929, die op blz. 283 bij vergissing het jaar 1846 vermeldt. De ganse kontekst (en o.m. het verhaal op blz. 324-326) toont nochtans duidelijk aan dat het om het oproer van 2 en 3 maart 1847 gaat. Ook de lektuur van de gemeenteraadsverslagen en van de speciale rapporten bewijzen dat de dumpingpraktijk nopens de granen voor het eerst in maart 1847 en niet '46 werd toegepast.

Ook de gemelde ongeregelheden waarvoor twee volle dagen het garnizoen moest worden ingezet, zijn niet voorgevallen in 1848 maar slaan opnieuw op 2 en 3 maart 1847. Van Houtte vermeldt derhalve per vergissing hongerrellen in 1846 en 1848, daar waar deze wel degelijk plaats vonden begin maart 1847, en de omvang en belangrijkheid hadden die wij in onze studie hebben willen aantonen.